

บทที่ 2

วรรณคดีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การรับรู้พฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานสำหรับการศึกษาค้นคว้าวิจัยในครั้งนี้ โดยผู้วิจัยได้นำเสนอตามลำดับ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย
 - 1.1 ความหมายของประชาธิปไตย
 - 1.2 ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตย
 - 1.3 หลักการประชาธิปไตย
 - 1.4 พฤติกรรมประชาธิปไตย
2. กระบวนการสังคมประกิดทางการเมือง
3. กิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย
4. บทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 งานวิจัยภายในประเทศ
 - 5.2 งานวิจัยต่างประเทศ

1. แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย

1.1 ความหมายของประชาธิปไตย

ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางที่สุดคำหนึ่ง ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Culture Organization: UNESCO) ได้ให้ทุนแก่นักวิชาการมากกว่าหนึ่งร้อยคน เพื่อทำการวิจัยเกี่ยวกับคำว่า “ประชาธิปไตย” เมื่อการวิจัยเสร็จสิ้นได้มีข้อสรุปว่า ประชาธิปไตยได้ถูกใช้เป็นคำอธิบายในระบบการเมืองและสังคมทุกระบบที่ผู้ใช้ต้องการนำไปสนับสนุน (วิสุทธิ โปธิแทน, 2524: 13) ประชาธิปไตยจึงปรากฏในลักษณะต่าง ๆ เช่น ประชาธิปไตยเสรีนิยม (Liberal Democracy) เผด็จการประชาธิปไตยประชาชน (People's

Democratic Dictatorship) ประชาธิปไตยแบบนำวิถี (Guided Democracy) สังคมนิยมประชาธิปไตย (Democratic Socialism) เป็นต้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523: 1) นอกจากนี้ นักปราชญ์ หลายท่าน ทั้งในประเทศและต่างประเทศได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ในแง่มุมต่าง ๆ กัน ดังนี้

พระเทพเวที (2535: 17) ได้อธิบายความหมายประชาธิปไตยในเชิงการปกครองว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ประชาชนปกครองกันเอง โดยเริ่มจากการปกครองตนเองก่อน เมื่อปกครองตนเองได้ดีแล้วจึงมาช่วยกันปกครองร่วมกัน

กมล สมวิเชียร (2518: 14) ได้อธิบายความหมายของประชาธิปไตยเป็น 2 นัย คือ ความหมายที่แคบและความหมายที่กว้าง ดังนี้

ความหมายที่แคบ หมายถึง ระบบการเมืองหรือรูปแบบการปกครองที่ผู้ปกครองจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ใต้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองมีสิทธิที่จะเปลี่ยนตัวผู้ปกครองได้ ถ้าผู้ปกครองขาดความชอบธรรม

ความหมายที่กว้าง หมายถึง ประชาธิปไตยเป็นกิจกรรมสัมพันธ์ภาพความเกี่ยวข้องระหว่างประชาชนด้วยกันในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับครอบครัว ระดับหมู่บ้าน ระดับโรงเรียน ระดับที่ทำงาน จนถึงระดับชาติและระดับโลกได้

ปรีดี เกษมทรัพย์ (2535: 11) ได้อธิบายความหมายประชาธิปไตยว่า ประชาธิปไตย มาจากคำว่า ประชา + อธิปไตย ซึ่งแปลว่า อำนาจการปกครองแผ่นดินเป็นของประชาชน

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2519: 10) ได้อธิบายความหมายประชาธิปไตยออกเป็น 3 ลักษณะ หรือเรียกว่า “องค์สามประชาธิปไตย” ซึ่งประกอบด้วย

1. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมคติหรืออุดมการณ์
2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครองและวิธีจัดระเบียบการปกครอง
3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตประจำวัน

เชาวรัตน์ ศันสยะวิชัย (2525: 65) ได้อธิบายถึงความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า “ประชาธิปไตย” เป็นคำที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้น ภาษาอังกฤษใช้คำว่า

“Democracy” ซึ่งมาจากภาษากรีกว่า “Demos” หมายถึง ประชาชน และ Kratos หมายถึง อำนาจ เมื่อรวมกันแล้วหมายความว่า “อำนาจของประชาชน” ส่วนในภาษาไทย ประชาธิปไตยมาจาก คำว่า “ประชา” หมายถึง ประชาชน พลเมือง และ “ธิปไตย” หมายถึง อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ เมื่อรวมกันแล้วหมายถึง “อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นของประชาชน”

จรรยา สุภาพ (2534: 29) ได้อธิบายความหมายประชาธิปไตย แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ความหมายแคบกับความหมายกว้าง

ความหมายแคบ หมายถึง การที่ประชาชนมีอำนาจปกครองตนเอง

ความหมายกว้าง หมายถึง ประชาธิปไตยเป็นวิถีชีวิตแบบหนึ่ง ซึ่งมีแบบแผนแห่งพฤติกรรมในทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

นอกจากนี้ จรรยา สุภาพ (2534: 30) ยังได้รวบรวมความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” ที่นักปราชญ์หลายท่านได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ฮาโรลด์ ลาสกี (Harold Laski) อธิบายว่า ประชาธิปไตยเป็นความปรารถนาที่มนุษย์ต้องการรักษาไว้ซึ่งความสำคัญของตนเอง และความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

ซี.อี. เมอร์เรียม (C.E. Merriam) ให้ความหมายว่า เป็นการดำรงชีวิตเพื่อความผาสุกร่วมกัน โดยมีเจตนารมณ์ของประชาชนเป็นเครื่องนำทาง

อาร์.เอ็ม. แม็กไอเวอร์ (R.M. Maciver) ให้ความหมายว่า ประชาธิปไตยเป็นทั้งรูปการปกครองและวิถีชีวิตที่ถือเอาเสรีภาพเป็นหลักสำคัญ

เอ.ดี. ลินด์เซย์ (A.D. Linsey) ให้ความหมายว่า ประชาธิปไตยคือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถดำเนินงานร่วมกันโดยไม่สูญเสียเสรีภาพตามที่แต่ละคนปรารถนา

จากแนวคิดของนักปราชญ์ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปความหมายของ “ประชาธิปไตย” ได้ 3 ลักษณะ คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมการณ์
2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครอง

3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต

สังคมที่ประสบผลสำเร็จหรือมีความมั่นคงในระบอบประชาธิปไตย จะต้องถึงพร้อมทั้งสามลักษณะ ถ้าขาดลักษณะใดลักษณะหนึ่ง สังคมประชาธิปไตยจะไม่มีความจริงยั่งยืน

1.2 ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตย

จากความหมายของประชาธิปไตย จะเห็นได้ว่าประชาธิปไตยเป็นทั้งแนวคิดหรืออุดมการณ์ ระบบการเมืองการปกครองตลอดจนวิถีชีวิต นักรัฐศาสตร์ได้แยกอธิบายลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1.2.1 ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ (an ideology)

อุดมการณ์เป็นความเชื่อที่ได้รับการยอมรับนับถือและปฏิบัติร่วมกันของกลุ่ม เพื่อใช้เป็นหลักหรือแนวทางในการปฏิบัติของสมาชิกในกลุ่ม และทำให้เกิดการยึดเหนี่ยวระหว่างคนกลุ่มนั้น (ช้อยนันต์ สมุทวนิช, 2517: 9) เมื่อสมาชิกของกลุ่มมีความเชื่อที่ถูกต้อง และสามารถปฏิบัติร่วมกันได้ ย่อมนำสังคมไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อย

ช้อยนันต์ สมุทวนิช (2523: 248) ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตย ดังต่อไปนี้

1. การมีศรัทธาในสติปัญญาของมนุษย์ และเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินปัญหาความเป็นอยู่ของมนุษย์เอง
2. ความเชื่อในความสามารถและการมีเหตุผลของมนุษย์ที่จะนำไปสู่การสนับสนุนเสรีภาพในรูปต่าง ๆ เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เสรีภาพในการรวมกันเป็นสังคม เสรีภาพในการนับถือศาสนา เป็นต้น
3. ความเชื่อในความเสมอภาคของบุคคลในสังคมที่ควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกันจากการปฏิบัติงานของรัฐ จากกฎหมายต่าง ๆ โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ

วิสุทธิ์ โปธิแทน (2524: 55) ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. คนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในประเทศจะต้องมีความต้องการประชาธิปไตย
2. คนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในสังคมมีโอกาสเข้าร่วมในกิจการของสังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม
3. การถือหลักการปกครองโดยเสียงข้างมากและเคารพสิทธิของเสียงข้างน้อย

4. สมาชิกในสังคมมีเสรีภาพในอัตราหนึ่ง
5. สมาชิกในสังคมมีความเสมอภาคในอัตราหนึ่ง

สุจิต บุญบงการ (2521: 117-120) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของแนวความคิดประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. มนุษย์เป็นผู้ที่มีเหตุผลและเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดถึงความต้องการหรือผลประโยชน์ของตนเอง โดยไม่ต้องให้ผู้อื่นมาคอยชักนำ
2. ความมีอิสระเสรีภาพของมนุษย์ รัฐบาลควรมีอำนาจจำกัด เป็นเพียงผู้คอยปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนไม่ให้เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน
3. ความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาสของประชาชน
4. การให้ประชาชนมีอำนาจอธิปไตย โดยถือว่าผู้ปกครองจะต้องมาจากความยินยอมพร้อมใจกันของประชาชน ประชาชนมีสิทธิที่จะต่อต้านและเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองได้ ถ้าผู้ปกครองขาดความชอบธรรม

สมบูรณ สุขสำราญ (2527: 17-18) ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตยว่า

1. การมีศรัทธาในสติปัญญาและความสามารถของมนุษย์ในการร่วมมือร่วมใจกันทำงานและการรู้จักหาเหตุผลของมนุษย์
2. เชื่อว่ามนุษย์มีสิทธิเสรีภาพ เช่น เสรีภาพทางการพูด การพิมพ์โฆษณา การประชุม ตลอดจนเสรีภาพในการรวมกลุ่ม เป็นต้น
3. เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกัน เช่น ความเสมอภาคตามกฎหมาย ความเสมอภาคทางการเมือง เป็นต้น
4. เชื่อว่าอำนาจทางการเมืองการปกครองของรัฐบาลเกิดขึ้นจากความยินยอมของประชาชน ผู้อยู่ใต้การปกครอง
5. เชื่อว่าสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นกลไกในการปกครองของรัฐบาลนั้น มีอยู่เพื่อรับใช้คนในสังคม
6. เชื่อว่าประชาชนมีสิทธิอันชอบธรรม ที่จะทำการคัดค้านรัฐบาลที่ไม่ปฏิบัติตามอุดมการณ์หรือขาดความชอบธรรม
7. เชื่อและเคารพในการตัดสินใจ หรือมติของเสียงข้างมาก และพิทักษ์ความคิดเห็นและผลประโยชน์ของเสียงข้างน้อย

ชรินทร์ สันประเสริฐ (2537: 10-12) ได้อธิบายถึงความคิดความเชื่อเกี่ยวกับประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. ความคิดความเชื่อในเรื่องการมองคนและมองโลกในแง่ดี เช่น มองเพื่อนร่วมสังคมโดยทั่วไปว่าเป็นคนดี เป็นคนมีเหตุผล เป็นต้น
2. ความเชื่อในเรื่องของปัจเจกชนนิยม การยอมรับในศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลจะต้องได้รับการเคารพและคุ้มครองจากรัฐ
3. ความเชื่อที่ว่ารัฐเป็นเพียงเครื่องมือของประชาชนเท่านั้น เช่น ดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน หรือความสะดวกสบายต่าง ๆ
4. ความเชื่อในเรื่องของความชอบธรรมของอำนาจ รัฐจะต้องมีความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจ การใช้อำนาจ หรือแม้แต่การสืบทอดอำนาจ ความชอบธรรมเกิดจากการยอมรับของประชาชน
5. ความเชื่อที่ว่าประชาชนมีความรู้เพียงพอที่จะตัดสินใจเลือกผู้ปกครองและสามารถควบคุมการกระทำของผู้ปกครองได้ เช่น การให้สิทธิเสรีภาพในการเลือกผู้ปกครอง การควบคุมการใช้อำนาจให้อยู่ในขอบเขตจำกัดภายใต้รัฐธรรมนูญ

เอนก สิทธิประศาสน์ (2536: 6) ได้อธิบายประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นปรัชญาและอุดมการณ์ทางการเมือง โดยมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. มนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลและเป็นผู้ที่ตระหนักถึงความต้องการของตนเองได้ดีที่สุด
2. มนุษย์เป็นผู้มีอิสระเสรีภาพตามกฎธรรมชาติ และการมีผู้ปกครองก็เพื่อปกป้องความมีเสรีภาพของมนุษย์ ไม่ใช่มีขึ้นเพื่อจำกัดเสรีภาพของมนุษย์
3. มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน เช่น ความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ความเท่าเทียมกันในโอกาส เป็นต้น
4. ประชาชนคือเจ้าของอำนาจอธิปไตย ผู้ปกครองคือผู้ที่ประชาชนยินยอมมอบอำนาจบางส่วนให้เพื่อให้ดำเนินการปกครองตามความต้องการของประชาชน

จากการศึกษาแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปหลักการสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ได้ ดังนี้

1. เชื่อในสติปัญญาและความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้เหตุผลในการพิจารณาตัดสินปัญหา ความต้องการหรือผลประโยชน์ของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องให้ผู้อื่นมาคอยชักนำ

2. เชื่อว่ามนุษย์มีสิทธิเสรีภาพ เช่น เสรีภาพทางการพูด การพิมพ์โฆษณา การประชุม การร่วมกลุ่มสมาคม เป็นต้น โดยรัฐบาลควรมีอำนาจจำกัดเป็นเพียงผู้ดูแลและปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนเท่านั้น

3. เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติจากรัฐ เช่น ความเสมอภาคตามกฎหมาย ความเสมอภาคในสิทธิและโอกาส เป็นต้น

4. เชื่อว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ประชาชนมีสิทธิถอดถอนหรือเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองได้ ถ้าผู้ปกครองขาดความชอบธรรม

5. เชื่อในหลักการปกครองโดยเสียงข้างมากและเคารพในสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อย

1.2.2 ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครอง (a form of government)

ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครอง หมายถึง การจัดระบบการเมืองการปกครอง การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมือง บทบาท อำนาจหน้าที่ของสถาบันทางการเมือง ตลอดจนวิธีการตัดสินใจขัดแย้งตามครรลองประชาธิปไตย โดยนำเอาแนวคิดอันเป็นอุดมคติหรืออุดมการณ์ประชาธิปไตยมาปฏิบัติให้สอดคล้อง (ช้อยนันต์ สมุทวนิช, 2523: 15) นักรัฐศาสตร์ได้กล่าวถึงหลักการจัดระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ช้อยนันต์ สมุทวนิช (2523: 15-20) ได้กล่าวถึงหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันและให้ความสำคัญแก่ความคิดเห็นที่แตกต่างในการแก้ปัญหา โดยอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล
2. การให้ความคุ้มครองแก่สิทธิเสรีภาพของประชาชน
3. การให้ความคุ้มครองทางกฎหมายและขยายสิทธิทางการเมืองแก่ประชาชน โดยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะของบุคคล
4. การกำหนดให้ประชาชนมีสิทธิทั่วไปในการเลือกตั้งอย่างเสรีทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งอยู่ในตำแหน่งเป็นวาระ
5. การตัดสินใจปัญหาโดยอาศัยเสียงข้างมากและให้ความคุ้มครองแก่ฝ่ายเสียงข้างน้อย
6. ยึดหลักการปกครองอยู่ภายใต้กฎหมาย ซึ่งตราขึ้นโดยกระบวนการปรึกษาหารือมาอย่างถูกต้องตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย

7. การยึดหลักการแบ่งแยกอำนาจ เพื่อถ่วงดุลย์ ตรวจสอบไม่ให้มีการครอบงำซึ่งกัน และกันจนสถาบันใดสถาบันหนึ่งขาดความเป็นอิสระ

สุจิต บุญบงการ (2521: 121-122) ได้กล่าวถึงลักษณะต่าง ๆ ของระบบการเมืองแบบ ประชาธิปไตย ดังต่อไปนี้

1. การเลือกตั้ง โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเลือกรัฐบาลหรือตัวแทนโดย เสรี ไม่มีการจำกัดฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม อาชีพ ถิ่นที่อยู่ การศึกษา ภาษาหรือศาสนา ข้อจำกัด จะต้องมีอยู่น้อยมากและการเลือกตั้งจะต้องเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาส เปลี่ยนตัวผู้ปกครองตามที่เขาเห็นสมควร และป้องกันการผูกขาดอำนาจ

2. เสรีภาพ ประชาชนจะต้องมีเสรีภาพในการร่วมกลุ่มทางการเมืองและดำเนิน กิจกรรมทางการเมืองได้อย่างกว้างขวาง และจะต้องมีการประกันเสรีภาพในด้านอื่น ๆ อีก เช่น เสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณา การนับถือศาสนา การเลือกถิ่นที่อยู่ เป็นต้น

3. ความเท่าเทียมกัน รัฐจะต้องดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้ทุก ๆ คนมีโอกาสเท่าเทียม กัน เช่น เข้าไปดำเนินการในกิจการการศึกษา สาธารณสุข การเก็บภาษี เป็นต้น ในด้านสิทธิทาง การเมือง รัฐจะต้องให้สิทธิทางการเมืองแก่ประชาชนโดยเท่าเทียมกัน เช่น ในการเลือกตั้ง คน ๆ เดียวก็มีสิทธิเพียงเสียงเดียว และทุกคนจะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายโดยเท่าเทียมกัน

4. การปกครองโดยยึดหลักกฎหมาย ผู้ปกครองจะทำอะไรตามอำเภอใจไม่ได้ กฎหมายต่าง ๆ ที่ออกมาบังคับใช้นั้นจะต้องเป็นธรรมต่อทุกคน และจะต้องออกมาโดยกระบวนการ ที่ถูกต้อง โดยเฉพาะกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพราะกฎหมายรัฐธรรมนูญจะกำหนดขอบเขตอำนาจ ของผู้ปกครอง

5. เป็นระบบการเมืองที่ใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์และเคารพในสิทธิของฝ่ายเสียงข้าง น้อย เช่น ในระบบรัฐสภา พรรคที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภาจะเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาล และมี การคุ้มครองฝ่ายเสียงข้างน้อย คือ การคุ้มครองพรรคฝ่ายค้าน

สมบูรณ สุขสำราญ (2527: 18-21) ได้อธิบายหลักการพื้นฐานของการปกครอง ระบอบประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักอำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของปวงชน ประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุด หรืออำนาจอธิปไตยปกครองตนเอง การปกครองตนเองอาจกระทำได้ทั้งโดยตรงและโดยผ่าน ผู้แทนประชาชน

2. หลักการหมุนเวียนเปลี่ยนตัวผู้ใช้อำนาจอธิปไตย เนื่องจากการปกครองระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันเป็นการปกครองโดยผ่านผู้แทน จึงต้องมีการกำหนดระยะเวลาการปฏิบัติหน้าที่ของผู้แทน เพื่อประชาชนจะได้มีโอกาสเลือกตัวแทนที่เหมาะสมตามเจตนารมณ์ของตน

3. หลักสิทธิเสรีภาพ ประชาชนมีอิสรภาพและความสามารถที่จะกระทำใด ๆ ได้ตามที่ตนปรารถนาโดยไม่ถูกแทรกแซง ทั้งนี้จะต้องไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น กฎหมายหรือความสงบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีของประชาชน

4. หลักความเสมอภาค บุคคลไม่ว่าจะมีแหล่งกำเนิดอันเป็นฐานันดรศักดิ์ หรือได้รับการแต่งตั้งฐานันดรศักดิ์ภายหลัง จะไม่เป็นเหตุผลที่จะทำให้บุคคลในรัฐมีอภิสิทธิ์เหนือบุคคลอื่น

5. หลักแห่งกฎหมาย รัฐจะต้องมีหลักประกันการใช้สิทธิและเสรีภาพให้กับประชาชนด้วยการกำหนดหรือบัญญัติหลักการต่าง ๆ ว่า ประชาชนของรัฐจะมีสิทธิเสรีภาพประการใดบ้าง และมีขอบเขตการใช้สิทธิเสรีภาพแค่ไหน ตลอดจนมีองค์กรตัดสินชี้ขาดว่าการกระทำอย่างใดเป็นการละเมิดกฎหมาย

6. หลักประชาชนจะต้องมีหน้าที่ต่อรัฐ เช่น หน้าที่ในการปฏิบัติตามกฎหมาย หน้าที่ในการเสียภาษีอากร หน้าที่ในการรับการศึกษาอบรม หน้าที่ในการใช้สิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น

เมธา สุคนธรทัต (2517: 13-15) ได้กล่าวถึงหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตยไว้ดังนี้

1. การปกครองในระบอบประชาธิปไตย สิ่งที่สำคัญที่สุดคือประชาชน
2. การยอมรับคุณค่าของความเป็นคน โดยถือว่าทุกคนกำเนิดมาเป็นคน มีคุณค่าของความเป็นคนโดยเท่าเทียมกัน
3. ประชาชนทุกคนย่อมมีสิทธิเสรีภาพที่จะแสดงความคิดเห็นโดยชอบธรรม สิทธิเสรีภาพของประชาชนไม่ควรถูกละเมิดจากคนอื่น
4. รัฐบาลถูกตั้งขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ใช่เพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง
5. ประชาชนเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด รัฐเป็นเพียงผู้ทำการแทนประชาชน
6. ประชาชนจะมอบอำนาจให้รัฐบาลทำการแทน แต่ประชาชนก็ยังมีส่วนร่วมในการปกครอง กล่าวคือ มีสิทธิเสนอความเห็นและการตัดสินปัญหาต่าง ๆ
7. รัฐบาลถูกจำกัดอำนาจโดยประชาชน กล่าวคือ รัฐบาลจะต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย
8. การยึดหลักเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ในการตัดสินปัญหา ข้อขัดแย้ง เกี่ยวกับกรณีใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชน

9. การลงคะแนนเสียงเพื่อการเลือกตั้ง จะต้องเป็นไปโดยเสรีและให้ทุกคนมีคะแนนเสียงเท่ากัน

10. ประชาธิปไตยที่ดีที่สุดจะต้องเป็นการปกครองโดยประชาชนปกครองตนเองโดยตรง ถ้าเป็นไปได้จึงจะปกครองโดยผ่านทางผู้แทน

เอนก สิทธิประศาสน์ (2536: 7) ได้สรุปลักษณะของหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้ ดังนี้

1. รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ซึ่งจะต้องเป็นไปอย่างเสรีในการลงคะแนนเสียง มีการเสนอตัวเข้าสมัครแข่งขันอย่างกว้างขวาง และจะต้องมีขึ้นตามกำหนดระยะเวลาที่แน่นอน

2. การประกันเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน การจำกัดเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนจะกระทำได้เฉพาะที่มีกฎหมายกำหนด และเป็นไปตามกระบวนการยุติธรรมที่มีกำหนดไว้อย่างชัดเจน

3. ความเท่าเทียมกันที่จะได้รับการบริการจากรัฐบาล การคุ้มครองโดยกฎหมาย และ การใช้สิทธิทางการเมือง

4. การปกครองโดยยึดหลักกฎหมาย การปกครองระบอบประชาธิปไตยจะจำกัดอำนาจของผู้ปกครองไว้เท่าที่กฎหมายให้อำนาจไว้เท่านั้น และต้องมีกระบวนการในการพิจารณาออกกฎหมายที่ถูกควบคุมจากประชาชนซึ่งก็ได้แก่รัฐสภา

5. การใช้ระบบเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ และมีการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของฝ่ายเสียงข้างน้อย

ชรินทร์ สันประเสริฐ (2537: 15-17) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญขั้นมูลฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักการที่ว่าด้วยอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน ประชาชนเป็นผู้มีอำนาจในการปกครองตนเอง ในการริเริ่มและตัดสินใจกำหนดความเป็นไปของสังคม ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองโดยตรงและโดยอ้อมผ่านทางตัวแทน

2. หลักการที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ ได้แก่ การให้สิทธิเสรีภาพต่าง ๆ แก่ประชาชน เช่น การพูด การเขียน การพิมพ์โฆษณา การแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ตลอดจนความเสมอภาคในกฎหมาย ในการออกเสียง และในโอกาสอีกด้วย ทั้งนี้จะต้องเป็นไปโดยเสรีและจะต้องมีหลักประกันว่าประชาชนสามารถทำได้ คือ หลักกฎหมายที่แน่นอน

3. หลักการที่ว่าด้วยความสูงสุดของกฎหมาย เน้นการให้ความสำคัญกับกฎหมายในฐานะที่เป็นกฎกติกาในการอยู่ร่วมกัน และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม การถือกฎหมายเป็นหลักนี้ ถือกันว่าเป็นเจตจำนงร่วมกันของประชาชน ทั้งนี้เพราะกฎหมายได้ถูกสร้างขึ้นโดยผู้แทนที่มาจากประชาชนนั่นเอง

4. หลักการที่ว่าด้วยเสียงข้างมาก เป็นวิธีการปฏิบัติในการดำเนินงานต่าง ๆ ในสังคมประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหา การหาข้อยุติ ตลอดจนการตัดสินใจในเรื่องใด ๆ จะต้องใช้หลักเสียงข้างมากเสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันถึงความต้องการของคนหมู่มาก โดยอาศัยสมมติฐานที่ว่า คนส่วนใหญ่คงจะไม่นำความเสื่อมเสียมาสู่สังคมส่วนรวม

จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ในแง่มุมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปลักษณะของหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้ ดังนี้

1. การยึดหลักอำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของประชาชน โดยประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม รัฐบาลหรือผู้ปกครองเป็นเพียงผู้ทำการแทนประชาชนเท่านั้น

2. การยึดหลักสิทธิเสรีภาพ ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการรวมกลุ่มและดำเนินกิจกรรมทางการเมืองได้อย่างกว้างขวาง โดยไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น กฎหมาย และศีลธรรมอันดีของประชาชน

3. การยึดหลักความเสมอภาค ประชาชนในรัฐจะต้องมีความเสมอภาคกัน เช่น ความเสมอภาคทางกฎหมาย ความเสมอภาคในโอกาส ความเสมอภาคทางการเมือง เป็นต้น โดยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะและมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่น

4. การยึดหลักการปกครองอยู่ภายใต้กฎหมาย ประชาชนในรัฐจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายเดียวกัน ซึ่งตราขึ้นโดยกระบวนการที่ถูกต้องตามครรลองประชาธิปไตย และกฎหมายจะต้องมีความเป็นธรรมกับทุกคน

5. การยึดหลักเสียงข้างมาก และคุ้มครองแก่ฝ่ายเสียงข้างน้อยเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ เช่น การแก้ปัญหา การหาข้อยุติ และการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชน

6. การยึดหลักการแบ่งแยกอำนาจ ได้แก่ อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ เพื่อให้มีการถ่วงดุลย์อำนาจ ตรวจสอบซึ่งกันและกันและมีอิสระในการบริหารงาน

7. การยึดหลักการเลือกตั้ง โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในการเลือกตั้งอย่างเสรีทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยไม่จำกัดฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม และจะต้องมีข้อจำกัดในการใช้สิทธิเลือกตั้งให้น้อยที่สุด

ที่กล่าวมาเป็นหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สังคมประชาธิปไตยถือเป็นหลักเกณฑ์สำคัญ แต่รูปแบบหรือวิธีการที่นำไปปฏิบัติหรือการจัดระบบการเมืองการปกครองอาจมีความแตกต่างกันในรายละเอียด ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละสังคมเป็นสำคัญ

วิสุทธิ โปธิ์แทน (2526: 36-37) และสมบุรณ์ สุขสำราญ (2527: 21) ได้จำแนกรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ประเทศต่าง ๆ ได้นำเอาไปใช้ ปรากฏอยู่ 3 รูปแบบใหญ่ ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา (Parliamentary Democracy)
2. ประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดี (Presidential Democracy)
3. ประชาธิปไตยแบบผสมกึ่งรัฐสภากึ่งประธานาธิบดี (Semi-Parliamentary or

Semi-Presidential Democracy)

1. ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา (Parliamentary Democracy)

มีรัฐบาลที่ฝ่ายนิติบัญญัติ ประกอบด้วย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเลือกมาโดยตรง แล้วสภาผู้แทนราษฎรคัดเลือกนายกรัฐมนตรี โดยนายกรัฐมนตรีคัดเลือกหารัฐมนตรีร่วมคณะเป็นฝ่ายบริหาร โดยการรองรับยินยอมจากสภาผู้แทนราษฎร ฝ่ายนิติบัญญัติออกกฎหมายและควบคุมการบริหารงานของฝ่ายบริหาร ส่วนฝ่ายบริหารก็บริหารงานไปตามกฎหมายและนโยบายที่แสดงต่อสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถซักถามรัฐมนตรี อภิปรายทั่วไป หรืออภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหารได้ ฝ่ายบริหารมีสิทธิยุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ได้ ประชาธิปไตยแบบนี้ประมุขอาจเป็นพระมหากษัตริย์ เช่น ในอังกฤษ ญี่ปุ่น หรือประธานาธิบดี เช่น ในอินเดีย เยอรมันตะวันตก เป็นต้น

2. ประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดี (Presidential Democracy)

ประชาชนเลือกประธานาธิบดีเป็นฝ่ายบริหาร ซึ่งประธานาธิบดีจะแต่งตั้งรัฐมนตรีร่วมคณะเอง ทำหน้าที่บริหารและกำหนดนโยบายตามกฎหมาย ส่วนฝ่ายนิติบัญญัตินั้น ประชาชนก็เลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทำหน้าที่ออกกฎหมาย ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนจนครบเทอม โดยไม่มีการยุบสภาหรือลงมติไม่ไว้วางใจ ประชาธิปไตยแบบนี้ประธานาธิบดีทำหน้าที่เป็นฝ่ายบริหารและประมุขของรัฐ เช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

3. ประชาธิปไตยแบบผสมกึ่งรัฐสภาหรือกึ่งประธานาธิบดี (Semi-Parliamentary or

Semi-Presidential Democracy)

เป็นแบบที่ประชาชนเลือกประธานาธิบดีซึ่งมีฐานะเป็นประมุขและหัวหน้าฝ่ายบริหาร ประธานาธิบดีแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีอื่น ๆ ประชาชนเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ทำหน้าที่ออกกฎหมายและควบคุมการบริหารงานของคณะรัฐมนตรี ยกเว้น ประธานาธิบดี ประธานาธิบดียุบสภาให้มีการเลือกตั้งใหม่ได้ แต่สภากลางไม่ได้ไว้วางใจ ประธานาธิบดีไม่ได้ จะทำได้ก็แต่กับคณะรัฐมนตรีเท่านั้น ตัวอย่างประเทศที่ใช้ประชาธิปไตยแบบ นี้ คือ ฝรั่งเศส

1.2.3 ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต (a way of life)

อุดมการณ์ประชาธิปไตยอย่างเดียวนั้นไม่สามารถทำให้ประเทศหนึ่งประเทศใดเป็น ประชาธิปไตย นอกจากมีการนำอุดมคตินั้นมาวางเป็นหลักในการกำหนดรูปแบบการปกครอง ฉะนั้นใด รูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยก็อาจมีอยู่แต่เพียงรูปแบบ แต่ไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ฉะนั้น ถ้าปราศจากการที่คนในสังคมที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยมีจิตใจ ค่านิยม บุคลิกภาพและวิถีทางการดำเนินชีวิตที่เป็นประชาธิปไตยด้วย (ช้อยนันต์ สมุทวนิช, 2519: 29) นักรัฐศาสตร์ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ช้อยนันต์ สมุทวนิช (2523: 22) ได้ชี้ให้เห็นวิถีชีวิตประชาธิปไตย ได้แก่ การมีใจ กว้างที่จะพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ด้วยวิจาร์ณญาณ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นก่อนที่จะมีการ ตัดสินใจ การรู้จักประนีประนอมไม่ใช้การตัดสินปัญหาด้วยความรุนแรง มีขันติธรรมอดทนรับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากตน เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ตลอดจนยอมรับความ เสมอภาคของบุคคล

จรรยา สุภาพ (2534: 35-41) ได้อธิบายถึงวิถีชีวิตประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. การใช้เหตุผลด้วยการทดลองหรือการทดสอบจากสภาพความเป็นจริง มุ่งที่จะให้ ความสำคัญแก่กระบวนการที่จะหาคำตอบต่าง ๆ ให้ได้ดีที่สุด และเปิดโอกาสให้มีการแสดงออก ซึ่งความคิดเห็นและการแสวงหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ เพื่อจะได้ใช้ในการตัดสินใจ
2. การให้ความสำคัญแก่บุคคลและกลุ่มบุคคล เพื่อรักษาความสำคัญของบุคคลไว้ แต่สภาพของสังคมปัจจุบันเป็นความจำเป็นที่บุคคลจะต้องรวมกลุ่มเพื่อป้องกันผลประโยชน์ของ บุคคล เพื่อต่อต้านอิทธิพลของกลุ่มอื่นหรือการปกครองที่มิชอบ

3. ความเชื่อมั่นที่ว่ารัฐเป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น บุคคลทุกคนมีความสามารถที่จะใช้เหตุผลค้นหาความผิดและความถูกต้องต่าง ๆ ได้เอง รัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยเหลือสังคม ในเมื่อปรากฏว่าการดำเนินงานของสังคมที่เกิดจากการสมัครสมานร่วมใจกันนั้นไม่ได้รับความสำเร็จ
4. การยึดถือหลักของความสมัครใจ การปฏิบัติกิจการต่าง ๆ ของบุคคลจึงควรเป็นไปตามความรู้สึก ความต้องการ ไม่มีการบังคับ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มต่าง ๆ ด้วยความสมัครใจ เช่น พรรคการเมือง สหพันธ์กรรมกร สมาคมลูกจ้าง เป็นต้น
5. หลักที่เชื่อกันว่ามีกฎหมายสูงสุดอยู่นอกกฎหมายแห่งรัฐ รัฐบาลที่ผิดนอกจากจะต้องมาจากประชาชนแล้ว จะต้องยึดหลักความถูกต้องถึงขั้นสูงสุด ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจถือได้ว่าเป็นกฎหมายระดับสูงนั่นเอง
6. การยึดถือหรือให้ความสำคัญในเรื่องวิธีการ ระบอบประชาธิปไตยเชื่อว่าชีวิตของบุคคลนั้นแม้จะมีจุดหมายปลายทาง แต่จะต้องอาศัยวิธีการหรือวิถีทางด้วยเพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์เหล่านั้น วิธีการที่จะนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย ได้แก่ การใช้หลักกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม ผู้แทนราษฎร การเลือกตั้ง เป็นต้น
7. ความเชื่อมั่นเกี่ยวกับหลักของการอภิปรายและความยินยอม ประชาธิปไตยไม่เชื่อว่าผู้ใดจะสามารถผูกขาดความจริงได้แต่เพียงผู้เดียว จึงต้องมีการอภิปราย ถกเถียง แสดงเหตุผลเพื่อหาข้อยุติที่ถูกต้องที่เป็นความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ และชอบธรรมด้วยหลักฐานข้อเท็จจริง
8. มีน้ำใจประชาธิปไตย จะต้องมีความสำนึกและเชื่อมั่นในหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ด้วยการยึดถือว่าเป็นการปกครองที่เป็นประโยชน์ต่อบุคคลและส่วนรวมมากกว่าระบอบอื่น
9. ความสำนึกเกี่ยวกับคุณค่าและศักดิ์ศรีของบุคคล ถือว่าบุคคลมีความเท่าเทียมกัน ในฐานะที่เป็นมนุษย์ แม้ว่าจะมีลักษณะอย่างอื่นไม่เหมือนกัน เช่น เพศ วัย ความรู้ ทัศนคติ เป็นต้น การยอมรับความแตกต่างในด้านความคิดเห็น มีความอดทนต่อสภาพที่อาจไม่ถูกใจตน ฝึกหัดที่จะหาทางออกด้วยการประนีประนอม
10. เคารพกฎเกณฑ์และกติกาของการปกครองแบบประชาธิปไตย ได้แก่ การเคารพเสียงข้างมากของประชาชน การป้องกันสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อย ความเสมอภาคระหว่างบุคคล การวิพากษ์วิจารณ์ การปฏิบัติตามกฎหมายที่บัญญัติขึ้นตามวิถีทางประชาธิปไตย
11. ความสนใจที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง โดยมีนิสัยเกี่ยวกับการหาความรู้ในกิจการบ้านเมือง ฝึกหัดใช้ความคิดในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นกิจสาธารณะ การมีส่วนร่วมในกลุ่มการเมืองหรือกิจกรรมทางการเมือง เช่น เป็นสมาชิกของพรรคการเมือง ความรอบคอบในการออกเสียงเลือกตั้ง เป็นต้น

12. ความเป็นพลเมืองดี หมายถึง การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เช่น การแสวงหาความรู้ การปฏิบัติตามนโยบายของชาติ ไม่ละเมิดกฎหมาย เสียภาษีอากร การเข้าร่วมในกิจการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมต่าง ๆ เท่าที่เวลาจะอำนวยให้

13. การฝึกหัดมองโลกในทางดีและคิดเห็นในแง่ดี เช่น มีความหวังและมีศรัทธาว่าระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่สามารถให้ประโยชน์ได้ การยอมรับความเสมอภาคระหว่างมนุษย์ รู้จักเคารพความสำคัญและความคิดเห็นของผู้อื่น การมองคนอื่นในแง่ดี เป็นต้น

14. รู้จักการใช้เหตุผล ทั้งในการคิด วิพากษ์วิจารณ์และปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อจะทำให้การปกครองเป็นไปด้วยดี เพราะการแสดงออกเช่นนั้นย่อมมีความหนักแน่นมั่นคงในตัวเอง มีน้ำหนักและก่อให้เกิดการกระทำในทางสร้างสรรค์ และเป็นการยับยั้งการกระทำที่ใช้อำนาจอันมิชอบ

วิสุทธิ โปธิแทน (2524: 167-176) ได้สรุปวิถีชีวิตประชาธิปไตยได้ ดังนี้

1. ความมีเหตุผลหรือการกระทำที่มีเหตุผล ได้แก่ การดำเนินชีวิตด้วยเหตุผล จะต้องเป็นเหตุผลที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานรองรับโดยข้อเท็จจริง ถ้าไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยรูปธรรมเป็นเรื่องทางวัตถุ ก็ต้องแสดงความสมเหตุสมผลในทางนามธรรม ที่รับและสอดคล้องกันตามจริยธรรมของการอยู่ร่วมกัน

2. การเคารพซึ่งกันและกัน มนุษย์โดยเกียรติและศักดิ์ศรีแล้ว ย่อมมีความเสมอภาคกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ การยอมรับซึ่งกันและกันในฐานะที่แต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม จึงเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย การเคารพซึ่งกันและกันของมนุษย์ในสังคมประชาธิปไตยไม่ใช่เป็นการเคารพที่ฝ่ายหนึ่งยอมตกเป็นเบี้ยล่างของอีกฝ่ายหนึ่ง และอีกฝ่ายหนึ่งกระทำตนเป็นนายของอีกฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นการเคารพซึ่งตั้งอยู่บนความเสมอภาคระหว่างกัน

3. การตกลงใจด้วยการถกเถียง ประนีประนอม และอดกลั้นในความคิดเห็นที่แตกต่าง การตกลงใจของกลุ่มคนแบบประชาธิปไตยนั้นจำเป็นต้องร่วมกันตัดสินใจ โดยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในประเด็นที่จะตัดสินใจและไม่นำไปสู่ความรุนแรงด้วยการประนีประนอม และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างจากตน

4. การดำเนินชีวิตอย่างเสรีภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย และไม่ถูกแทรกแซงอย่างไม่จำเป็นโดยรัฐ ราษฎรทุกคนในประเทศประชาธิปไตยย่อมมีการดำเนินชีวิตที่มีเสรีอย่างเต็มที่ ครอบงำที่ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น สิทธิพื้นฐานของราษฎรย่อมได้รับความคุ้มครอง รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐย่อมไม่อาจเข้าแทรกแซงหรือใช้อำนาจบาตรใหญ่กับประชาชนโดยผิดกฎหมาย

เอนก สิทธิประศาสน์ (2536: 7-8) ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. เชื่อมั่นในความสามารถและความมีเหตุผลของมนุษย์ทุกคน
2. ให้ความสำคัญกับเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น ซึ่งประกอบไปด้วยความเชื่อในสิทธิของตนเองที่จะแสดงความคิดเห็นและการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
3. เชื่อในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ โดยเฉพาะความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย
4. เชื่อว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจในการปกครองประเทศ
5. เชื่อมั่นในสถาบันทางการเมืองการปกครองว่าเป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพและความอยู่ดีกินดีของประชาชนและสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อสถาบันนั้น ๆ ไม่ดำเนินการตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่
6. การเคารพมติของเสียงข้างมาก และยินดีปฏิบัติตามหรือให้ความร่วมมือ และในขณะเดียวกันก็ต้องเคารพในความคิดเห็นและผลประโยชน์ของเสียงข้างน้อยด้วย

กมล ทองธรรมชาติ (2519: 294-295) ได้สรุปวิถีชีวิตประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. ประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศยอมรับและยึดถือเอาหลักแห่งความเท่าเทียมกันเป็นแนวในการดำเนินชีวิต
2. การดำเนินการต่อสู้เพื่อรักษาเสรีภาพ ไม่ว่าจะเป็เสรีภาพของตนเองหรือของผู้อื่น
3. การให้ความสนใจในกิจการบ้านเมืองอยู่เสมอ

สุขุม นวลสกุล (2524: 21-23) ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตประชาธิปไตยไว้ว่า

1. การเคารพในเหตุผลมากกว่าตัวบุคคล
2. การรู้จักประนีประนอม ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น
3. การมีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย
4. การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตได้ ดังนี้

1. การใช้เหตุผลในการพิจารณาตัดสินปัญหาในการดำเนินชีวิต โดยอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงและสามารถพิสูจน์ได้

2. การรู้จักการประนีประนอม การอดกลั้น และการยอมรับในความคิดเห็นที่แตกต่าง โดยไม่นำไปสู่ความรุนแรง
3. การเคารพในสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคของกันและกันภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย
4. การเคารพในกติกาประชาธิปไตยและสามารถปฏิบัติตามกติกาได้ ได้แก่ การเคารพในมติของเสียงข้างมาก และการให้ความคุ้มครองแก่ฝ่ายเสียงข้างน้อย
5. ความสนใจในการมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง เช่น การเลือกตั้งในทุกระดับ การเป็นสมาชิกพรรคการเมือง ความสนใจในกิจการบ้านเมืองอยู่เสมอ เป็นต้น
6. ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของคนในระบอบประชาธิปไตย เช่น การแสวงหาความรู้ การปฏิบัติตามกฎหมาย การเข้าร่วมในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นต้น
7. การสนับสนุนหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยยึดถือว่าเป็นการปกครองที่มีประโยชน์ต่อบุคคลและส่วนรวมมากกว่าระบบอื่น

1.3 หลักการประชาธิปไตย

เมื่อกล่าวถึงประชาธิปไตย นักรัฐศาสตร์ได้พยายามแยกอธิบายเพื่อให้เห็นความชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้น โดยแยกอธิบายประชาธิปไตยออกเป็นประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครอง และประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตถึงอย่างไรก็ตาม ประชาธิปไตยทั้งสามลักษณะนั้นมาจากหลักการเดียวกันหรือเรียกว่า “หลักการประชาธิปไตย” นักรัฐศาสตร์หลายท่านได้กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ในแง่มุมต่าง ๆ กัน ดังนี้

จรรยา สุภาพ (2534: 29-35) ได้กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักที่ถือว่าประชาชนเป็นแหล่งที่เกิดและเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ โดยประชาชนเป็นผู้มีอำนาจในการปกครองตนเองทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม
2. หลักในการมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาธิปไตยเป็นการปกครองโดยประชาชน ประชาชนจะใช้อำนาจโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรหรือสภานิติบัญญัติจัดตั้งรัฐบาล การแสดงประชามติในรูปต่าง ๆ ที่กฎหมายอาจกำหนดให้มีขึ้น การตั้งพรรคการเมือง เป็นต้น

3. หลักการปกครองเพื่อประโยชน์ของประชาชน ผลงานขององค์กรในการปกครอง ทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นรัฐสภา คณะรัฐมนตรี หรือฝ่ายตุลาการ จะต้องดำเนินไปให้บังเกิดผลดีแก่ประชาชน

4. การใช้หลักเหตุผล เช่น การใช้เหตุผลในการแสดงออก และในการดำเนินงานต่าง ๆ โดยเชื่อว่าถ้าใช้หลักเหตุผลอย่างเต็มที่ จะช่วยให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ความสงบเรียบร้อย และ ความมีเสรีภาพยิ่งขึ้น

5. หลักความยินยอม เป็นการแสวงหาความเห็นพ้องต้องกัน โดยให้บุคคลมีเสรีภาพ ในการคิดและการตัดสินใจของตนเองโดยเฉพาะ

6. หลักการปกครองโดยเสียงข้างมากโดยไม่ละเมิดสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อย ในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ หรือการแสวงหาทางออกใด ๆ จะต้องใช้วิธีการแสวงหาความปรารถนา ของคนหมู่มากเป็นสำคัญ

7. หลักกฎหมายหรือหลักนิติธรรม คือ การยึดถือกฎหมายเป็นเกณฑ์หรือกติกาในการดำเนินการต่าง ๆ โดยถือกันว่าเป็นนโยบายและความต้องการของประชาชน เพราะกฎหมายได้ กำหนดขึ้นโดยผู้แทนของประชาชน

8. หลักการรับฟังและการถือเอาเจตนาของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ หมายถึง การยึดถือและการตอบสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศ โดยความต้องการนั้น ต้องมีเหตุผล และแสดงออกมาให้ปรากฏชัด

9. หลักการปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจจำกัด เป็นการจำกัดอำนาจของรัฐบาลไม่ให้มี อำนาจเหลือล้นจนอาจจะละเมิดสิทธิเสรีภาพขั้นมูลฐานของประชาชน เช่น การกำหนดขอบเขต อำนาจของรัฐบาลไว้ในรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

10. หลักความเสมอภาค ได้แก่ ความเท่าเทียมกันในทางการเมือง กฎหมาย และ โอกาสของประชาชน

11. หลักศีลธรรม ศีลธรรมเป็นหลักการที่ควบคุมมิให้บุคคลกระทำการที่เป็นการ เบียดเบียนกันโดยมิชอบ แต่มุ่งสนับสนุนให้มนุษย์ได้เอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน และมีจิตใจในการ ปฏิบัติการไปด้วยคุณธรรม เพื่อให้บังเกิดประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลอื่น อันเป็นผลดีต่อการ ปกครองในระบอบประชาธิปไตย

12. หลักการพัฒนาและการปกครองตนเอง เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถในการ ปรับปรุงตนเองให้ก้าวหน้า ทั้งในด้านความคิด สติปัญญา และการกระทำต่าง ๆ จึงเป็นการ สมควรที่จะให้บุคคลได้กำหนดการปกครองที่ประชาชนสามารถแก้ปัญหาของตนเองได้

13. หลักเสรีภาพ หมายถึง โอกาสที่บุคคลเลือกปฏิบัติได้ในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ตนมากที่สุด แต่การมีและการใช้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยจะต้องไม่ละเมิดประโยชน์ของบุคคลอื่น เสรีภาพจึงต้องมีขอบเขตและเหตุผล

14. หลักที่เกี่ยวกับศักดิ์ศรีของมนุษย์ ถือว่าบุคคลมีความสำคัญยิ่ง การปกครองจึงต้องเป็นไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของบุคคลเป็นสำคัญ

15. หลักการประนีประนอม หมายถึง การประนีประนอมในด้านความคิดเห็นและกระทำด้วยการให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดโดยเสรี การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเชื่อมั่นว่าบุคคลยอมรับเหตุผลที่ดีที่สุดเป็นข้อประนีประนอม

16. หลักการยอมรับข้อสงสัย เชื่อว่าความคิดทางการเมืองและนโยบายต่าง ๆ มิได้เป็นสัจธรรมเสมอไป จะต้องพิสูจน์ให้รู้แจ้งเห็นจริง หลักแห่งความสงสัยจึงสอนให้บุคคลมิให้เชื่อสิ่งใดอย่างงมงาย แต่มุ่งพิจารณาจากสภาพความเป็นจริง

วิสุทธิ โปธิแทน (2538: 23-26) ได้สรุปหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. เชื่อในอำนาจอธิปไตยของปวงชน ซึ่งแสดงให้เห็นได้จากการเลือกตั้งบุคคลที่จะไปทำหน้าที่แทนตน การมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างอื่น เช่น คอยติดตามคว่าบทบาทของรัฐบาลและฝ่ายต่าง ๆ ในวงการการปกครองและบริหารเป็นไปอย่างไร การสมัครเป็นสมาชิกพรรคการเมือง การร่วมกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มอิทธิพล เป็นต้น การถือหลักการตัดสินใจโดยเสียงข้างมากที่เคารพเสียงข้างน้อย

2. เชื่อในหลักเสรีภาพ หมายถึง การที่บุคคลสามารถกระทำ หรืองดเว้นการกระทำ การสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ได้ที่ไม่ละเมิดผู้อื่น ซึ่งจะถูกกำหนดโดยกฎหมายที่ได้รับความยินยอมเห็นชอบจากประชาชนโดยตรงหรือโดยอ้อม

3. เชื่อในหลักเสมอภาค หมายถึง ความเสมอภาคพื้นฐานที่พอจะทำให้ประชาชนในสังคมเดียวกันเท่าเทียมกันได้ มิได้หมายความว่าเท่าเทียมกันทุกเรื่อง ความเสมอภาคที่สำคัญคือ ความเสมอภาคตามกฎหมาย ความเสมอภาคทางสังคม ความเสมอภาคในโอกาส ความเสมอภาคในทางการเมือง เป็นต้น

4. เชื่อในหลักเหตุผลและหลักภราดรภาพของมนุษย์ คือ จะต้องยึดเหตุผลเป็นสำคัญ และจะต้องรักใคร่ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ในสังคมที่จะร่วมมือกันทำประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมได้ ตลอดจนการมีหน้าที่รักษาประเทศชาติ และทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองโดยความสามัคคีกลมเกลียวกัน

5. การมีรัฐบาลและกลไกของรัฐบาลที่สอดคล้องและดำเนินการตามหลักเกณฑ์สำคัญดังกล่าวข้างต้นทั้ง 4 ประการ

สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ (2538: 219-231) ได้กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักอำนาจอธิปไตยของปวงชน ประชาชนเท่านั้นที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่แท้จริง ประชาชนแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยโดยการใช้สิทธิในการกำหนดตัวผู้ปกครองโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง การแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยทั้งการเลือกตั้งผู้แทนให้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง และการถอดถอนออกจากตำแหน่งทางการเมือง

2. หลักเสรีภาพ โดยเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ เสรีภาพคือพลังแห่งการสร้างสรรค ถ้าปราศจากเสรีภาพก็ปราศจากการสร้างสรรค ชีวิตของมนุษย์จะเป็นชีวิตที่ดีและสุขสมบูรณ์ได้จะต้องประกอบด้วยพลังแห่งการสร้างสรรค เสรีภาพที่สำคัญ ได้แก่ เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพในทรัพย์สิน เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพในการเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย เสรีภาพในการประกอบอาชีพ

3. หลักความเสมอภาค ความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตยมิใช่ความเสมอภาคในเรื่องความสามารถ เพราะมนุษย์เกิดมามีความสามารถ และความถนัดที่แตกต่างกัน แต่ความสามารถ และความถนัดที่แตกต่างกันของมนุษย์จะไม่ทำให้มนุษย์มีความได้เปรียบหรือความเหนือกว่าผู้อื่น ถ้าหากมนุษย์ได้รับโอกาสที่จะพัฒนาความสามารถ และความถนัดของตนอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น ความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตยจึงหมายถึงความเสมอภาคในโอกาส ได้แก่ ความเสมอภาคในทางการเมือง ความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคในทางสังคม

4. หลักกฎหมาย โดยถือว่ากฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ในสังคมการใช้หลักกฎหมายทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะข้อบกพร่องตามกฎแห่งธรรมชาติ โดยกฎหมายต้องมีที่มาที่ชอบธรรม การบังคับใช้กฎหมายจะต้องเสมอภาคเท่าเทียมกัน ประชาชนจะต้องได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

5. หลักเสียงข้างมาก ในการตัดสินใจใด ๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจของประชาชนในการกำหนดตัวผู้ปกครอง หรือการตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ เมื่อมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันให้ถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าการ

ตัดสินใจเหล่านั้นสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามการใช้หลักเสียงข้างมากจะต้องให้ความเคารพ และคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย

มารุต บุนนาค (2537: 1-5) ได้กล่าวถึงปรัชญาและหลักการของประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. มนุษย์กับความแตกต่างในสังคม ระบบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่ยอมรับความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา หรือความคิดเห็นทางการเมือง กลไกที่สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับนี้คือ หลักประกันทางด้านสิทธิและเสรีภาพของประชาชน แต่การใช้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนในระบบประชาธิปไตยต้องมีขอบเขตหรือมีกรอบที่พึงแสดงออกได้ คือ จะต้องไม่กระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น และจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสังคมโดยรวม

2. การแสวงหาทางออกร่วมกัน ระบบประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้ผู้คนทุกหมู่เหล่าแสวงหาคำตอบหรือทางออกให้แก่ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ผูกขาดการให้คำตอบโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การแสวงหาทางออกร่วมกันของสังคมโดยกระบวนการประชาธิปไตย ประกอบด้วย การให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคลอย่างทัดเทียมกัน การเฉลี่ยหรือใกล้เคียงความคิดเห็นที่รวบรวมจากประชาชนทุกหมู่เหล่า การแสวงหาคำตอบหรือทางออกที่เกิดจากเสียงส่วนใหญ่ แต่เสียงส่วนใหญ่อาจจะแปรเปลี่ยนสภาพไปตามเงื่อนไขของกาลเวลาและสภาพแวดล้อม

เชาวรัตน์ คັນสยะวิชัย (2525: 67) ได้อธิบายถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักเสรีภาพ หมายถึง การที่บุคคลจะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ ทำได้ตามเสรี แต่การใช้เสรีภาพของบุคคลต้องไม่กระทบกระเทือนเสรีภาพหรือสิทธิของผู้อื่น ต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย เสรีภาพของบุคคลที่สำคัญ ได้แก่ เสรีภาพในร่างกาย เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการพิมพ์ เสรีภาพในการประกอบอาชีพ

2. หลักความเสมอภาค หมายความว่า ประชาชนทุกคนของประเทศต้องมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่แตกต่างกันในการมีสิทธิเสรีภาพและไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ

3. หลักภราดรภาพ คือ ประชาชนพลเมืองอยู่ในแบบแผนแห่งความเป็นพี่น้องกัน มีความรักใคร่กลมเกลียวกัน มีกฎหมายเป็นหลักในการอำนวยความสะดวกร่วมกัน

ทินพันธุ์ นาคะตะ (2517: 10-11) ได้กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักความสำคัญของบุคคล โดยนับถือความสำคัญ และคุณค่าของบุคคลมากกว่าสิ่งอื่นใด รัฐ สมาคม และกลุ่มต่าง ๆ จะมีคุณค่า ก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านั้นมีประโยชน์ต่อบุคคลส่วนรวม
2. หลักความเสมอภาค ถือว่าคนเราจะต้องมีความเสมอภาคกัน ทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจ และทางการเมือง จะต้องเคารพ และปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน
3. หลักเสรีภาพ หมายถึง คนเราทุกคนควรมีเสรีภาพในการเลือกเป้าหมาย และวิธีการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์ใช้ความสามารถได้อย่างเต็มที่ และนำมาซึ่งความเจริญในด้านต่าง ๆ เช่นเสรีภาพในการค้นหาความจริง เสรีภาพในการแสดงออก เป็นต้น

กรมสามัญศึกษา (2536: 17-19) ได้กล่าวถึงหลักการประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. หลักเสรีภาพ หมายถึง สิทธิตามธรรมชาติที่ติดตัวมาพร้อมกับการเป็นมนุษย์ทั้งในการคิด การพูด การกระทำ โดยอยู่ในขอบเขตแห่งระเบียบและความเรียบร้อยของสังคม แต่การใช้เสรีภาพนั้น ทุกคนต้องตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของตนและของผู้อื่นด้วย
2. หลักความเสมอภาค ถือว่า มนุษย์มีความเท่าเทียมกันโดยกฎหมาย แม้จะแตกต่างกันในเรื่องเพศ ศิพพรรณ ชนชั้น ถิ่นที่อยู่ ศาสนา หรืออุดมการณ์ทางการเมือง เป็นต้น
3. หลักการยึดถือเสียงข้างมาก ได้แก่ การปกครองโดยเสียงข้างมาก ทั้งนี้ต้องไม่ใช่เสียงข้างมากไปในทางเอารัดเอาเปรียบ กดขี่ หรือละเมิดสิทธิของคนส่วนน้อย
4. หลักเหตุผล หมายถึง การมีความเชื่อมั่นในเหตุผล ให้ความสำคัญแก่กระบวนการหรือวิธีการค้นหาคำตอบที่ถูกต้องหรือเหมาะสม ซึ่งเป็นหลักเชิงวิทยาศาสตร์
5. หลักภราดรภาพ หมายถึง การที่มนุษย์ปฏิบัติต่อกันด้วยความเห็นอกเห็นใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เอารัดเอาเปรียบ และมีความรู้สึกต่อกันฉันพี่น้องโดยไม่แบ่งเชื้อชาติ เพศ ศิพพรรณ หรือลัทธิความเชื่อ

จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์และนักการศึกษา สามารถสรุปหลักการประชาธิปไตยได้ดังนี้

1. หลักเสรีภาพ หมายถึง การดำเนินชีวิตอย่างเสรีของประชาชนภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย โดยไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นและส่วนรวม เสรีภาพของบุคคลที่สำคัญ ได้แก่ เสรีภาพส่วนบุคคล เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพทางเศรษฐกิจ

2. หลักความเสมอภาค หมายถึง ความเสมอภาคพื้นฐานที่ทำให้สมาชิกในสังคมมีความเท่าเทียมกันในอัตราหนึ่ง ความเสมอภาคที่สำคัญ ได้แก่ ความเสมอภาคตามกฎหมาย ความเสมอภาคในโอกาส ความเสมอภาคทางสังคม

3. หลักภราดรภาพ คือ การที่สมาชิกในสังคมมีความรักใคร่ปรองดองและสามัคคีในการอยู่ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การร่วมมือกันในการแก้ปัญหาและทำประโยชน์ให้แก่สังคมโดยส่วนรวม

4. หลักเสียงข้างมาก หมายถึง การตัดสินใจปัญหา หรือการแสวงหาทางออกใด ๆ ของกลุ่มจะต้องคำนึงถึงเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ แต่การยึดหลักเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ จะต้องให้ความเคารพ และคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย

1.4 พฤติกรรมประชาธิปไตย

การปกครองระบอบประชาธิปไตยจะมั่นคงได้นั้น สมาชิกของสังคมจะต้องมีจิตใจส่งเสริมต่อการประพฤติปฏิบัติที่เป็นประชาธิปไตย โดยจะต้องเป็นคนที่ยึดถือในหลักการที่เป็นประชาธิปไตย และในขณะเดียวกันก็ต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่เป็นประชาธิปไตยด้วย (ปวิณ ชำนิประศาสน์, 2529: 3) หรือมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยนั่นเอง นักการศึกษาและนักรัฐศาสตร์ได้กล่าวถึงพฤติกรรมประชาธิปไตยไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

กรมสามัญศึกษา (2536: 26-32) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. การรู้จักบทบาทหน้าที่ มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 1.1 รู้จักสถานภาพของตนเองที่เป็นอยู่
 - 1.2 รู้จักสัมพันธ์ภาพระหว่างตนเองกับผู้อื่น
 - 1.3 รู้จักประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสัมพันธ์ภาพ โดยถือหลักกาละ เทศะ บุคคล
 - 1.4 รู้จักปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ จริงจัง รับผิดชอบ เกิดผลดีต่อส่วนรวม
 - 1.5 ยึดถือระเบียบเป็นแนวปฏิบัติในการทำงาน
 - 1.6 ให้ความร่วมมืออาบบทบาทและหน้าที่ซึ่งมีต่อกันและกัน
 - 1.7 ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจังและสุจริต
 - 1.8 ยอมรับบทบาทหน้าที่ของกันและกัน
2. การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 2.1 ให้ออกาสผู้อื่นแสดงความคิดเห็น
 - 2.2 ไม่แสดงปฏิกิริยาต่อต้านดูถูกเหยียดหยามความคิดเห็นของคนอื่น

- 2.3 สนใจฟังด้วยความตั้งใจ
- 2.4 ชักถามโดยใช้เหตุผล เมื่อไม่เข้าใจความคิดเห็นของคนอื่น
- 2.5 คิดถึงผลที่อาจจะเกิดจากความคิดหรือการกระทำของผู้อื่นที่มีต่อส่วนรวม
- 2.6 นำความคิดไปวิเคราะห์ ประเมิน และเลือกตัดสินใจในส่วนที่จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมากที่สุด

2.7 ไม่ยึดถือความคิดเห็นของตนเองว่าถูกต้องเสมอไป

3. การมีความรับผิดชอบ มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้

3.1 เป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไม่เป็นภาระของผู้อื่น

3.2 ทำหน้าที่การงานสำเร็จอย่างดีตามเวลาที่ได้รับมอบหมาย

3.3 เอาใจใส่ติดตามการปฏิบัติงานโดยไม่ทอดทิ้ง

3.4 ยอมรับเมื่อมีความผิดพลาดเกิดขึ้นและพยายามแก้ไข

3.5 สนใจ กระตือรือร้น ให้ความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของกลุ่ม

ที่ตนเองสังกัดอยู่

3.6 รู้จักควบคุมตนเอง

3.7 ตรงต่อเวลา

3.8 ปฏิบัติตนเป็นที่เชื่อถือได้

3.9 หลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่นและส่วนรวม

4. ความเป็นผู้มีวินัยในตนเอง มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้

4.1 ปฏิบัติงานและปฏิบัติตนอย่างมีระเบียบเรียบร้อยจนเป็นนิสัย

4.2 มีความเที่ยงตรงและยุติธรรมต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม

4.3 เคารพและปฏิบัติตามกฎและระเบียบแบบแผนของสังคม

4.4 ปฏิบัติตนต่อผู้อื่นได้เหมาะสมกับกาละ เทศะ บุคคล

4.5 ปฏิบัติตนตรงต่อเวลาและการนัดหมาย

4.6 ยอมรับและปฏิบัติตามมติของกลุ่ม

4.7 ปฏิบัติตนเป็นที่ไว้วางใจต่อผู้อื่น

4.8 รู้จักควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้เหมาะสม

4.9 ยอมรับและปฏิบัติตามวัฒนธรรมและประเพณีอันดีของชาติ

5. การคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้

5.1 รู้จักเสียสละทรัพย์ กำลังกาย กำลังความคิด เวลา โอกาส โดยพิจารณาตาม

เหตุผลและความเหมาะสม

- 5.2 กระทำการใด ๆ โดยมุ่งถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก
 - 5.3 เลือกตัดสินใจและแสดงพฤติกรรมอันจะมีผลดีต่อส่วนรวมเป็นสำคัญ
 - 5.4 รู้จักอดทน อดกลั้น เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม
 - 5.5 รู้จักละอายใจต่อความประพฤติของตนที่รักษาผลประโยชน์ส่วนตนโดยมิชอบ
 - 5.6 มีความกล้าที่จะแสดงพฤติกรรมเพื่อรักษาความเป็นธรรมและผลประโยชน์ของส่วนรวม
 - 5.7 ไม่ละเลยและเพิกเฉยต่อการกระทำใด ๆ ที่จะเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมตามความรู้ความสามารถและโอกาส
6. การมีส่วนร่วมทั้งความคิด การกระทำ และน้ำใจ ด้วยมารยาทที่ดีตามวัฒนธรรมไทย มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 6.1 เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มด้วยความสุจริตใจโดยไม่ละเลย
 - 6.2 ยินดีปฏิบัติตามภาระหน้าที่ที่กลุ่มมอบหมายด้วยความเต็มใจ
 - 6.3 แสดงความคิดเห็นเพื่อให้กลุ่มบรรลุเป้าหมาย
 - 6.4 รู้จักเลือกแต่งกายให้เหมาะสมกับกาลเทศะและประเพณีนิยม
 - 6.5 เลือกใช้ภาษา กิริยาท่าทางที่สุภาพในการแสดงความคิดเห็นและการร่วมกิจกรรม
 - 6.6 แสดงความคิดเห็นด้วยมารยาทอันดี
 - 6.7 ให้ความสนใจต่อกลุ่มด้วยความสุจริตใจ ให้ความสนใจในการแสดงความคิดเห็นอย่างจริงใจ
 - 6.8 รู้จักแพ้ รู้จักชนะ รู้จักการให้อภัย และรู้จักการเสียสละ
 - 6.9 รู้จักการรับและการให้ด้วยความมีน้ำใจ
 - 6.10 ระมัดระวังการกระทำใด ๆ ที่จะทำลายความรู้สึกและน้ำใจของผู้อื่น
7. การให้เกียรติซึ่งกันและกันตามฐานานุกรม มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 7.1 รู้จักยกย่อง สรรเสริญผู้กระทำความดีโดยปราศจากอคติ
 - 7.2 รู้จักแสดงออกต่อผู้อื่นโดยไม่แสดงความรังเกียจและดูถูกเหยียดหยาม
 - 7.3 แต่งกายให้เหมาะสมเพื่อให้เกียรติแก่งาน บุคคล สถานที่และกิจกรรมนั้น ๆ
 - 7.4 ให้เกียรติต่อความคิดเห็นและทักษะของผู้อื่น และตอบสนองอย่างเหมาะสม
 - 7.5 ดิดต่อการงานหรือธุรกิจกับผู้อื่นด้วยการให้เกียรติต่อหน้าที่ความรับผิดชอบของเขาตามสมควร ไม่ใช่ตำแหน่งหน้าที่ของตนเพื่อข่มขู่หรือเพื่ออภิสิทธิ์

- 7.6 ไม่ใช่ผู้มีความรู้หรือการศึกษาของตนเพื่อจะถูกเหยียดหยามสติปัญญา
 ความรู้ ความคิดของผู้อื่น
- 7.7 รู้จักให้กำลังใจแก่ผู้ด้อยกว่าโดยการให้เกียรติและสนับสนุนตามความเหมาะสม
- 7.8 แสดงกิริยาจาสุภาพเรียบร้อย เหมาะสมต่อบุคคลอื่นตามวัฒนธรรมไทย
8. การยอมรับและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของเอกัตบุคคล มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 8.1 ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด โดยไม่ก้าวก่าย หรือรบกวน หรือขัดขวาง
 การปฏิบัติหน้าที่ของผู้อื่น
- 8.2 รู้จักให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น ไม่สนใจและให้ความสำคัญแต่เฉพาะตนเอง
 เท่านั้น
- 8.3 ไม่โอ้อวดหรือมีพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นการยกตนข่มท่าน
- 8.4 คิด กระทำ และตัดสินใจ โดยคำนึงถึงผลที่จะกระทบต่อผู้อื่นและผู้เกี่ยวข้องเสมอ
- 8.5 กระทำการใด ๆ ตามสิทธิของตน และต้องไม่เป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่น
 ไม่ว่ากรณีใด ๆ
- 8.6 เคารพต่อสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิอื่น ๆ ที่บุคคลผู้นั้นมีอยู่
- 8.7 เคารพความคิดเห็นของผู้อื่น โดยคำนึงถึงสิทธิของแต่ละบุคคล
- 8.8 ยอมรับความแตกต่างของบุคคลว่าเป็นธรรมชาติและพยายามปรับพฤติกรรม
 ปรับความคิดของตนให้เหมาะสม
9. การใช้ปัญญาหรือเหตุผลในการตัดสินใจปัญหา มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 9.1 รู้จักใช้เหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจปัญหาเมื่อเกิดข้อขัดแย้ง
- 9.2 ไม่ให้อารมณ์ของตนมีอิทธิพลเหนือเหตุผลในการแก้ปัญหาและตัดสินใจ
- 9.3 ตัดสินปัญหาโดยอาศัยข้อมูลประกอบ
- 9.4 ไม่นำความเชื่อหรือ โศกลางมาเป็นเครื่องมือตัดสินใจ
- 9.5 ไม่นำเอาอคติมาเป็นอุปสรรคหรือตัวชี้นำในการตัดสินใจแก้ปัญหา
- 9.6 แยกเรื่องส่วนตัวกับหน้าที่การงานออกจากกันในการทำงานและการตัดสินใจ
 ปัญหาใด ๆ
- 9.7 รู้จักวิเคราะห์และประมวลเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยใช้สติปัญญาและเหตุผล
 ตลอดเวลา
- 9.8 รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างสมประโยชน์ ประหยัด และมีเหตุผล
- 9.9 ให้ความสนใจและเห็นใจต่อปัญหาของผู้อื่น โดยใช้สติปัญญา

10. การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 10.1 ยอมรับบทบาทของหัวหน้าตามที่ได้รับมอบหมายหรือแต่งตั้ง
- 10.2 ยอมรับข้อกำหนดหรือนโยบายซึ่งได้กำหนดไว้ว่าเป็นหน้าที่ของผู้นำหรือผู้บริหาร
- 10.3 เป็นผู้นำในการสร้างขวัญแก่ผู้ร่วมงานในฐานะผู้นำในการปฏิบัติงาน
- 10.4 ให้เกียรติรับฟังความคิดเห็นตลอดจนปัญหาและอุปสรรคของผู้ร่วมงาน ไม่ใช้อำนาจในฐานะผู้นำเพียงอย่างเดียว
- 10.5 ให้ความเคารพนับถือผู้เป็นหัวหน้าตามฐานานุกรมและบทบาทของผู้นำ
- 10.6 แยกเรื่องส่วนตัวออกจากหน้าที่การงาน
- 10.7 ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยเคารพบทบาทหน้าที่ของกันและกัน
- 10.8 มีความพอใจในบทบาทหน้าที่ของตนในขณะนั้นและพยายามทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด
- 10.9 มีความอดทนในฐานะผู้นำและในฐานะผู้ตาม
11. การยึดมั่นในความกตัญญู เชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 11.1 รู้จักตอบแทนผู้มีบุญคุณแก่ตนและสังคม
- 11.2 ให้เกียรติ ยกย่อง เคารพนับถือบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ท้องถิ่นและประเทศชาติ
- 11.3 ปกป้องคนที่ทำประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติเท่าที่บทบาท หน้าที่ของตน และโอกาสจะอำนวย
- 11.4 แสดงความเคารพ ปกป้อง เสียสละ และเทิดทูนพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นประมุขของประเทศ
- 11.5 ประดับบ้านเรือนด้วยธงชาติในโอกาสอันสำคัญของชาติ
- 11.6 ปกป้อง ค้ำครอง และดำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ
- 11.7 รัก หวงแหน ค้ำครองเกียรติภูมิและเสียสละต่อผืนแผ่นดินไทย
- 11.8 ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักศาสนา
- 11.9 เข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือด้วยความศรัทธา
12. การยึดหลักคุณธรรมในการดำเนินชีวิต มีพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
- 12.1 ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบความเดือดร้อนตามเหตุผลอันสมควร

12.2 ปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยความเห็นอกเห็นใจและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน

12.3 ไม่เบียดเบียน ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และไม่เห็นแก่ตัว

12.4 เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ โดยช่วยเหลือ จุนเจือผู้ด้อยโอกาสกว่าตามเหตุผลอันสมควร

12.5 ตัดสินปัญหาโดยอาศัยหลักเหตุผลประกอบหลักคุณธรรม

12.6 ตัดสินคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ และบุคคลโดยยึดหลักเหตุผลและหลักฐานประกอบกัน

ลาวัญย์ วิทยาวุฑฒิกุล (ม.ป.ป.: 69-72) ได้อธิบายถึงพฤติกรรมประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. การวางตัวในสังคมได้ถูกต้อง ลักษณะสำคัญของพฤติกรรม ได้แก่ ความเคารพต่อมิตรภาพเพื่อนฝูง ทำงานร่วมกับคนอื่นอย่างสบายใจ ให้ข้อเสนอแนะแก่หมู่คณะอย่างเสรี มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ขอมเสียดสละผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อสวัสดิภาพของหมู่คณะ

2. การร่วมมือกับผู้อื่น ลักษณะของพฤติกรรมชนิดนี้ ได้แก่ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น ความสนใจที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น รู้จักขอความช่วยเหลือและให้ความช่วยเหลือเพื่อน

3. การมีส่วนร่วม ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ คือ การเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมในการทำงานของหมู่คณะ การยินดีที่จะทำงานให้สำเร็จด้วยดี การร่วมมือและขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น การพัฒนางานให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

4. การปกครองตนเอง ลักษณะของพฤติกรรมนี้ ได้แก่ การรู้จักทำงานอย่างสม่ำเสมอ การตรงต่อเวลา การยอมรับมติของหมู่คณะ การยอมรับการวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อื่น

5. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ ได้แก่ การรู้จักทำงานโดยมีความมุ่งหมาย การรู้จักถนอมข้าวของของตนเองและสิ่งของของคนอื่น รู้ว่าการกระทำของตนย่อมมีผลกระทบต่อสวัสดิภาพของส่วนรวม

6. ความเป็นผู้ใฝ่หาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ ได้แก่ เชื่อว่าความคิดของผู้อื่นมีคุณค่า รู้จักขอความช่วยเหลือและขอความเห็นจากผู้อื่น รู้จักไตร่ตรองและชั่งน้ำหนักของความเห็นของผู้อื่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น การรู้จักปรับปรุงงานให้ดีขึ้น ไม่ยอมเชื่อในสิ่งเหลวไหลไม่มีเหตุผล

7. การสร้างสรรค์ ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ ได้แก่ การนำวิธีการหรือวัสดุใหม่ ๆ มาใช้ในการแก้ปัญหา มองเห็นความคิดใหม่ ๆ ของผู้อื่นได้เร็ว การรู้จักวัดผลงานของตนเองและวัดผลงานของผู้อื่นด้วยความเป็นธรรม

8. ความรู้จักห่วงใยผู้อื่น ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ คือ การมองเห็นความต้องการ ปัญหา และความสนใจของผู้อื่นได้อย่างรวดเร็ว มีความห่วงใยผู้อื่นอย่างจริงใจ รักความยุติธรรม การมีสัมมาคารวะต่อผู้อื่น การให้โอกาสแก่ผู้อื่นแสดงความคิดเห็น

9. การทำงานเป็นหมู่คณะ ลักษณะสำคัญของพฤติกรรมนี้ ได้แก่ การรู้จักวางแผนงานร่วมกัน การปฏิบัติงานร่วมกัน การรู้จักแสดงความคิดเห็นเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม

ทศนา แคมมณี (2536: 7) ได้สรุปคุณลักษณะของผู้ที่มีความเป็นประชาธิปไตยไว้ดังนี้

1. การเคารพในความเป็นบุคคล และการตัดสินใจของผู้อื่น
2. การให้สิทธิเสรีภาพ และเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้ใช้ความคิดของเขาในการตัดสินใจ
3. มีใจกว้าง รู้จักรับฟังผู้อื่น พิจารณาความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างเป็นธรรม
4. สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นเพื่อส่วนรวม มีขันติธรรม
5. ยึดหลักเหตุผลในการตัดสินใจ
6. รู้จักการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี

ณรงค์ สินสวัสดิ์ (2522: 124-126) ได้กล่าวถึง คนที่เหมาะสมกับระบบประชาธิปไตย หรือคนที่มีลักษณะประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. เชื่อในความสามารถของมนุษย์ หมายความว่า จะต้องเชื่อว่ามนุษย์โดยทั่ว ๆ ไป ในสังคมมีความสามารถที่จะตัดสินใจว่าอะไรควร อะไรไม่ควร มีความสามารถที่จะพิจารณานโยบายทางการเมืองที่นักการเมืองเสนอขึ้นมา มีความสามารถที่จะเลือกผู้นำที่ดีได้ เป็นต้น

2. ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น และกล้าแสดงความคิดเห็น โดยจะต้องไม่คิดว่าความคิดของคนใดคนหนึ่งจะถูกต้อง และดีเสมอไป ถึงแม้ว่าจะมีอายุน้อยกว่า หรือความรู้น้อยกว่า ก็จะต้องรับฟัง แม้จะมีการคัดค้านก็ต้องถือเป็นเรื่องธรรมดา ในขณะเดียวกันก็ต้องกล้าแสดงความคิดเห็นของตนเองออกไป ถึงแม้จะค้านกับความเห็นของคนที่อยู่อาวุโสกว่าก็ตาม

3. รู้จักขอบเขตของหน้าที่สิทธิ และเสรีภาพ ประชาชนในระบบประชาธิปไตยจะต้องมีหน้าที่ และสิทธิควบคู่กันไป จะต้องเข้าใจว่าสิทธิที่จะพึงได้นั้นมีอะไรบ้าง และก็ต้องรู้ว่าสิทธิเสรีภาพนั้นมีขอบเขตอยู่ตรงไหน เช่น สิทธิในร่างกาย ในทรัพย์สิน การแสดงออกซึ่งความคิดเห็น การชุมนุม การมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นต้น

4. ต้องคิดว่าตนมีประสิทธิภาพทางการเมือง โดยบุคคลจะต้องเชื่อว่าตนเองสามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ อาจจะเป็นโดยการเลือกตั้งหรือโดยวิธีอื่น เช่น การ

ช่วยผู้สมัครที่ตนเห็นว่าดีหาเสียง เพราะถ้าคิดว่าตนเองไม่มีประสิทธิภาพทางการเมืองเลย คน ๆ นั้นก็จะไม่คิดว่าจะระบบประชาธิปไตยกับระบบเผด็จการต่างกันอย่างไร

5. ต้องให้ค่านิยมอย่างมากแก่เสรีภาพ จะต้องเห็นเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญ แต่การใช้เสรีภาพนั้นจะต้องไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เช่น การแสดงออกซึ่งความคิดเห็น การใช้จ่ายทรัพย์สินของตนตามใจชอบ การใช้เวลาทำสิ่งที่ตนต้องการ เป็นต้น

สนิท สวัสดิการ (2517: 31-36) ได้กล่าวถึงบุคลิกภาพของนักประชาธิปไตย ดังต่อไปนี้

1. ต้องเป็นผู้ที่มีความคิดความอ่านกว้างขวาง เป็นผู้มีจิตใจเปิดเผย ยอมรับฟังความคิดเห็น และทัศนคติที่แตกต่างกับตนเสมอ

2. ต้องมีจิตใจเป็นนักกีฬา การรู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย การยอมรับกติกา

3. ต้องเป็นนักต่อสู้หรือยืนหยัดเพื่ออุดมการณ์ประชาธิปไตย มีอุดมคติของการดำเนินชีวิต โดยยึดหลักพื้นฐานสำคัญ คือ การไม่ยอมย่ำยีสิทธิของมนุษยชน ไม่ยอมลดตนเป็นทาสของบุคคลใด แต่การต่อสู้ในระบอบประชาธิปไตยไม่นิยมใช้กำลังหรืออาวุธ โดยใช้มติของกลุ่ม หรือของพรรคเป็นเครื่องมือในการต่อสู้มากกว่า

4. ต้องขยันขันแข็งในการใช้สิทธิในทางการเมือง และใฝ่ใจศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ ด้วย เช่น ความรอบรู้ หรือความรู้ในเหตุการณ์บ้านเมือง ภาวะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชาติ และของโลก เพื่อเป็นเครื่องช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้สิทธิในทางการเมืองของตน ประชาธิปไตยที่แท้จริง จึงต้องการความมีส่วนร่วมของราษฎร อย่างเต็มที่ด้วยความรอบรู้ของตน

5. จะต้องมีความหิรี-โอดป้ปะ หรือความละเอียดเกรงกลัวต่อบาป เพราะถ้าคนขาดความละเอียดใจต่อการกระทำผิด หรือกระทำชั่วแล้ว ก็จะหาทางหลีกเลี่ยงสร้างกลโกงต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย เช่น การโกงการเลือกตั้ง การคอร์รัปชัน เป็นต้น

จากแนวคิดของนักการศึกษา และนักรัฐศาสตร์ดังกล่าว สามารถสรุปพฤติกรรมประชาธิปไตยได้ ดังนี้

1. การรู้จักบทบาท และหน้าที่ของตน ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 1.1 การเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบแบบแผนของสังคม
 - 1.2 การปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความเต็มใจและเกิดผลดีต่อส่วนรวม
 - 1.3 การปฏิบัติหน้าที่ที่ทำงานสำเร็จตามกำหนดเวลาที่ได้รับมอบหมาย
 - 1.4 การเอาใจใส่ติดตามการปฏิบัติงานโดยไม่ทอดทิ้ง

- 1.5 การยอมรับบทบาทหน้าที่ของกันและกัน
2. การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 2.1 การให้โอกาสผู้อื่นแสดงความคิดเห็น
 - 2.2 การไม่ดูถูกเหยียดหยามความคิดเห็นของผู้อื่น
 - 2.3 การสนใจฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยความตั้งใจ
 - 2.4 การซักถามโดยใช้เหตุผลเมื่อไม่เข้าใจความคิดเห็นของผู้อื่น
 - 2.5 การไม่ยึดถือความคิดเห็นของตนเองว่าถูกต้องเสมอไป
3. การคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 3.1 การรู้จักเสียสละ โดยพิจารณาตามเหตุผลและความเหมาะสม
 - 3.2 มีความเต็มใจที่จะทำงานร่วมกับหมู่คณะ
 - 3.3 การไม่ละเลยและเพิกเฉยต่อการกระทำใด ๆ ที่จะเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมตามความสามารถและโอกาส
 - 3.4 การรู้จักอดทน อดกลั่น เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม
 - 3.5 การรู้จักกละอายใจต่อความประพฤติดของตนที่จะรักษาผลประโยชน์ส่วนตนโดยมิชอบ
4. การยอมรับและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของบุคคล ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 4.1 การปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดโดยไม่ก้าวก่ายหรือรบกวนหน้าที่ของผู้อื่น
 - 4.2 การรู้จักให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น ไม่สนใจและให้ความสำคัญแต่เฉพาะตนเองเท่านั้น
 - 4.3 การรักความยุติธรรม
 - 4.4 การรู้จักเห็นอกเห็นใจและช่วยเหลือผู้อื่น
 - 4.5 การยอมรับมติของหมู่คณะ
5. การใช้ปัญญาหรือเหตุผลในการตัดสินใจ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 - 5.1 การรู้จักใช้เหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจเมื่อเกิดข้อขัดแย้ง
 - 5.2 การตัดสินใจโดยอาศัยข้อมูลประกอบ
 - 5.3 การไม่นำความเชื่อหรือโศกลางมาเป็นเครื่องตัดสินใจ
 - 5.4 การรู้จักวิเคราะห์และประมวลเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยใช้สติปัญญาและเหตุผลตลอดเวลา

5.5 การแยกเรื่องส่วนตัวกับหน้าที่การทำงานออกจากกันในการทำงาน หรือการตัดสินใจปัญหาใด ๆ

2. กระบวนการสังคมประกิตทางการเมือง (Political Socialization)

ในขณะที่สังคมมีวิธีการที่จะทำให้สมาชิกใหม่เรียนรู้ถึงแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติ เรียนรู้การที่จะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น โดยผ่านกระบวนการสังคมประกิตทางสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการที่สังคมเตรียมให้สมาชิกใหม่ได้เรียนรู้ถึงแบบแผนความประพฤติ ความเชื่อ ตลอดจนบรรทัดฐาน ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเมื่อบุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ย่อมนำสิ่งที่เรียนรู้มาใช้ปรับตนเองให้เข้ากับรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับของสังคมได้ (Fitcher อ้างถึงใน จุมพล หนิมพานิช, 2531: 262) เช่นเดียวกับในระบบการเมืองมีวิธีการที่จะหล่อหลอมบุคคลในสังคมนั้นให้มีความรู้ เจตคติ ค่านิยม ตลอดจนพฤติกรรมทางการเมืองตามที่สังคมนั้น ๆ ต้องการ โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า กระบวนการสังคมประกิตทางการเมือง

อีสตัน และเดนนีส (Easton and Dennis, 1969: 7-8) อธิบายว่า กระบวนการสังคมประกิตทางการเมือง หมายถึง กระบวนการที่สังคมส่งผ่านความโน้มเอียงทางการเมือง (Political Orientations) ต่าง ๆ อันได้แก่ ความรู้ เจตคติ บรรทัดฐาน และค่านิยม จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่มีกระบวนการถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้แล้ว สมาชิกใหม่ของระบบการเมืองจะต้องแสวงหาแบบแผนของความโน้มเอียงทางการเมืองใหม่อยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะมีผลต่อความคงอยู่ของระบบการเมืองนั้น ๆ ดังนั้นกระบวนการสังคมประกิตทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้ระบบการเมืองแต่ละระบบดำรงอยู่ได้

แลงตัน (Langton, 1969: 4-10) ได้สรุปกระบวนการสังคมประกิตทางการเมืองว่า เป็นกระบวนการสืบทอดวัฒนธรรมทางการเมืองภายในสังคมหนึ่ง ๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านตัวการต่าง ๆ ของสังคม ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่จะกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างตนกับระบบการเมืองได้เหมาะสม

ทินพันธุ์ นาคะตะ (อ้างถึงใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุขดิพันธ์, 2526: 19) อธิบายว่า กระบวนการสังคมประกิตทางการเมืองโดยทั่วไปเป็นการพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลซึ่งกระทำต่อกันและเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมือง แต่ในกระบวนการสังคม

ประคิดทั่วไปนั้น บุคคลจะเรียนรู้ทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง แต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ต่างมีผลต่อทัศนคติ และพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลด้วย

จุมพล หนิมพานิช (2531: 263) ได้สรุปกระบวนการสังคมประคิดทางการเมือง หมายถึง กระบวนการที่บุคคลได้มาซึ่งทัศนคติ ความเชื่อ ความรู้สึก ความสำนึกและค่านิยมที่ เกี่ยวกับการเมือง ระบบการเมือง และส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง

จากความหมายของกระบวนการสังคมประคิดทางการเมืองที่นักรัฐศาสตร์ให้ไว้ข้างต้น พอสรุปได้ว่า กระบวนการสังคมประคิดทางการเมือง หมายถึง กระบวนการที่สังคมได้หล่อ หลอมสมาชิกในสังคมให้มีเจตคติ ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองตาม ที่สังคมและระบบการเมืองนั้น ๆ ต้องการ

วิธีการสังคมประคิดทางการเมือง

จุมพล หนิมพานิช (2531: 271-274) ได้อธิบายถึงวิธีการเรียนรู้ทางการเมืองหรือ กระบวนการสังคมประคิดทางการเมืองไว้ 2 วิธี คือ วิธีการเรียนรู้ทางการเมืองโดยตรงกับวิธีการ เรียนรู้ทางการเมืองโดยอ้อม

1. วิธีการเรียนรู้ทางการเมืองโดยตรง (Direct Form Political Learning)

วิธีนี้แบ่งออกได้เป็น

1.1 การเลียนแบบ (Imitation) เป็นวิธีการที่ใช้ได้สำหรับทุกวัย บุคคลที่มีอิทธิ พลสำคัญต่อการเลียนแบบของเด็ก คือ บิดามารดา กลุ่มเพื่อน เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่ใกล้ชิด และมีความสำคัญต่อชีวิตของพวกเขา เช่น ความนิยมในพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นกับเด็กส่วนใหญ่ได้มาจากการเลียนแบบบิดามารดา เป็นต้น

1.2 การเรียนรู้จากความคาดหวัง (Anticipatory Socialization) การเรียนรู้แบบนี้ เกิดขึ้นเมื่อบุคคลหวังว่าถ้าตัวเองอยากมีตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงส่ง เขาจะต้องเริ่มต้นเรียนรู้ แบบแผน คุณค่า และพฤติกรรมของบทบาทที่เขาจะเข้าไปดำรงตำแหน่งไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะ เข้าไปดำรงตำแหน่งนั้นจริง ๆ เช่น สนใจอยากเป็นนักการเมืองก็ต้องเตรียมตัวเองในด้านต่าง ๆ อันได้แก่ การเรียนรู้ถึงแบบแผน คุณค่า และพฤติกรรมของการเป็นนักการเมืองที่มีความรู้ความ สามารถ เป็นต้น

1.3 การให้การศึกษาทางการเมือง (Political Education) เป็นวิธีการที่เกิดจากความตั้งใจที่จะถ่ายทอดทรรศนะหรือความโน้มเอียงทางการเมืองให้เกิดขึ้นกับบุคคล ซึ่งอาจจะ ดำเนินโดยสถาบันหรือองค์กรต่อไปนี้ เช่น ครอบครัว โรงเรียน ตัวแทนของรัฐบาล กลุ่มและ

องค์การ หรือสถาบันอื่น ๆ เพราะการเรียนรู้ทางการเมืองแบบนี้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีตัวแทนสถาบันหรือองค์การในการเปลี่ยนแปลง ขณะที่การเรียนรู้ 2 แบบแรกไม่จำเป็นต้องมีตัวแทนสถาบัน หรือองค์การในการเปลี่ยนแปลง

1.4 การมีประสบการณ์ทางการเมือง (Political Experience) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการมีหรือการเข้าไปมีประสบการณ์ทางการเมืองโดยตรง ซึ่งบุคคลใดก็ตามที่ได้เรียนรู้ทางการเมืองจากการมีหรือเข้าไปมีประสบการณ์ทางการเมืองโดยตรง มักจะทำให้บุคคลนั้นมีความรู้สึกเชื่อมั่นตนเองในทางการเมือง รู้สึกว่าตนสามารถมีอิทธิพลในการกระทำทางการเมืองได้

2. วิธีการเรียนรู้ทางการเมืองโดยอ้อม (Indirect Form of Political Learning)

วิธีนี้แบ่งออกได้เป็น

2.1 การถ่ายโยงระหว่างบุคคล (Interpersonal Transference) วิธีการเรียนรู้ทางการเมืองแบบนี้เกิดจากการถ่ายโยงความรู้สึกและประสบการณ์ที่มาจากผู้ที่เด็กมีความใกล้ชิด เช่น บิดามารดา ครู เพื่อน เป็นต้น บุคคลเหล่านี้จะเป็นแบบในการมองสภาวะทางการเมือง ความคิดและความรู้สึกของเด็กต่อสิ่งต่าง ๆ ทางการเมืองไม่ได้เกิดจากความรู้ ความเข้าใจ หรือความรู้สึกต่อสิ่งนั้น ๆ โดยตรง แต่เป็นการโยงความคิด ความรู้สึกที่เด็กมีต่อบุคคลที่เขาสัมพันธ์ด้วย เช่น ถ้าครอบครัวมีลักษณะเผด็จการอำนาจ จะทำให้เด็กคิดว่าบทบาททางการเมืองของเขา ควรจะมีลักษณะยอมรับอำนาจที่มีเหนือเขา เป็นต้น

2.2 การฝึกปฏิบัติ (Apprenticeship) การเรียนรู้ทางการเมืองแบบนี้เกิดขึ้นในสถานการณ์หรือในการกระทำที่ไม่เกี่ยวกับการเมือง แต่สภาวะการณ์หรือการกระทำนั้น ๆ ทำให้บุคคลได้มีทักษะและคุณค่าที่จะนำไปใช้ในสภาวะการณ์หรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับการเมืองได้ เช่น Clubs เป็นต้น

2.3 การสร้างข้อสรุปทั่วไป (Generalization) เป็นการนำข้อสรุปที่เกี่ยวกับแบบแผน คุณค่า ความเชื่อพื้นฐานทางสังคมมาใช้กับการเมือง เช่น การที่คนอิตาลีไม่ไว้วางใจเพื่อนฝูง ทำให้พฤติกรรมทางการเมืองของเขามีลักษณะทำที่ที่แสดงออกถึงความสงสัย มีความไม่ไว้วางใจทางการเมือง เป็นต้น

ส่วนเฮสส์ และธอร์นีย์ (Hess and Thorney อ้างถึงใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดีพันธ์, 2526: 40-41) ได้จำแนกแบบของการเรียนรู้ทางการเมืองของเด็กไว้เป็น 4 แบบด้วยกัน คือ

1. แบบของการสะสม (Accumulation Model) การเรียนรู้ทางการเมืองของเด็กจะได้อมาจากความรู้ ข้อมูล และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่สะสมกันมา ซึ่งอาจจะได้มาจากการสอนโดยตรงหรือจากประสบการณ์ทางอ้อม

2. แบบของการถ่ายโยงระหว่างบุคคล (Interpersonal Transfer Model) เป็นแบบการเรียนรู้ทางการเมืองที่เกิดจากการที่เด็กถ่ายโยงความรู้สึกแบบประสบการณ์ที่มาจากผู้ที่เด็กสัมพันธ์ด้วยอย่างใกล้ชิด เช่น บิดามารดา ครู เพื่อน ฯลฯ เมื่อเด็กโตขึ้น และมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น การเรียนรู้ทางการเมืองแบบถ่ายโยงระหว่างบุคคลนี้จะเปลี่ยนไป

3. แบบของการเลียนแบบ (Identification Model) เป็นแบบการเรียนรู้ทางการเมืองที่เด็กรับเอาโดยตรงจากบิดามารดา ครู และบุคคลที่สัมพันธ์ด้วย เด็กจะกำหนดพฤติกรรมของตนเองโดยเลียนแบบจากพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้โดยไม่รู้ตัว เช่น รับเอาความคิดเห็นทางการเมืองของบิดามารดาเป็นของตนเอง เป็นต้น

4. แบบพัฒนาการของความรู้ความเข้าใจ (Cognitive Developmental Model) เป็นแบบที่เป็นไปตามโครงสร้างของพัฒนาการความรู้ความเข้าใจของเด็ก มโนทัศน์ทางการเมืองของเด็กจะเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับขั้นพัฒนาการของเด็ก เมื่อเด็กเติบโตจะพัฒนาการรับรู้ความเข้าใจได้อย่างเต็มที่แล้ว เด็กก็จะเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในระบบการเมืองที่ซับซ้อนเป็นนามธรรมได้ชัดเจนขึ้น

ตัวการในกระบวนการสังคมประกิตทางการเมือง

จุมพล หนิมพานิช (2531: 275-280) พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุดดิพันธ์ (2526: 20-23) และ Almond (1974: 47-49) ได้กล่าวถึงตัวการในกระบวนการสังคมประกิตทางการเมืองดังนี้คือ

1. ครอบครัว เป็นตัวการในการสังคมประกิตทางการเมืองที่มีอิทธิพลสูง อิทธิพลที่สำคัญของครอบครัว คือ การสร้างเจตคติต่ออำนาจ เนื่องจากภายในครอบครัวจะมีลักษณะการตัดสินใจร่วม ซึ่งมีลักษณะเป็นการใช้อำนาจหน้าที่ ดังนั้น ประสบการณ์ของเด็กเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในครอบครัวจะส่งผลต่อความรู้สึกมีความสามารถทางการเมือง สร้างทักษะเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์ทางการเมือง และนำไปสู่การมีส่วนร่วมทางการเมืองในอนาคต

2. สถาบันการศึกษา สถาบันการศึกษาจะทำให้เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับโลกการเมือง และบทบาททางการเมืองของตน เรียนรู้ถึงสถาบันทางการเมืองและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในระบบการเมืองที่ชัดเจนมากกว่าการรับรู้ด้วยความรู้สึกทางอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียว บุคคลที่มีการศึกษาสูงจะตระหนักถึงความเกี่ยวข้องและผลกระทบจากรัฐบาลที่มีต่อตนเอง จะมี

ความสนใจทางการเมือง มีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทางการเมือง และอาจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองในขอบเขตที่กว้างขวางกว่าบุคคลที่มีระดับการศึกษาต่ำ

3. กลุ่มเพื่อน ซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มเพื่อนของเด็ก กลุ่มทำงานเล็ก ๆ สมาชิกของกลุ่มเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กันอย่างเสมอภาคและใกล้ชิดกัน บุคคลจะรับเอาทัศนคติและความคิดเห็นของเพื่อนเป็นของตน อาจเนื่องจากการยอมรับนับถือ หรือต้องการที่จะเหมือนเพื่อนในกลุ่ม กลุ่มเพื่อนนี้จะมียุทธศาสตร์ในการกระตุ้นหรือจูงใจ หรือกดดันให้สมาชิกมีเจตคติและพฤติกรรมที่กลุ่มยอมรับอยู่

4. กลุ่มอาชีพ เป็นกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งผูกพันกันด้วยอาชีพ การงาน กลุ่มเหล่านี้จะเป็นตัวการในการถ่ายทอดข่าวสารและความเชื่อถือ เมื่อบุคคลหนึ่งจัดตนเองเข้าร่วมกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็จะยอมรับบรรทัดฐานของกลุ่ม และจะมีการประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่ กลุ่มที่มีขนาดใหญ่และมีความเหนียวแน่น ก็จะมีบทบาทในการสร้างและปลูกฝังค่านิยมทางการเมืองแก่สมาชิกมากขึ้น

5. สื่อมวลชน นอกจากสื่อมวลชนจะมีบทบาทในการกระจายข่าวสารแล้ว ยังมีบทบาทในการส่งผ่านค่านิยม ความเชื่อที่สำคัญ ๆ ในสังคมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม และยังสามารถมีอิทธิพลต่อการวางรูปแบบความเชื่อทางการเมืองอีกด้วย

6. สถาบันการเมือง อันได้แก่ พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อข้าราชการในระบบราชการ ตลอดจนการติดต่อกับผู้ใช้อำนาจทางการเมืองในระดับต่าง ๆ ต่างมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ทางการเมืองของบุคคล โดยเฉพาะพรรคการเมืองและกลุ่มทางการเมือง และทำให้ประชาชนโดยทั่วไปยอมรับและเห็นด้วยกับทัศนคติ ค่านิยม และอุดมการณ์ของพรรค ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

3. กิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย

กิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากกิจกรรมในหลักสูตร โดยจัดให้ผู้เรียนได้เลือกเข้าร่วมในกิจกรรมตามความถนัดและความสนใจ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความเจริญงอกงามทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สติปัญญา และอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตยได้อย่างสันติสุข

การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรมีจุดประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อเสริมความรู้และประสบการณ์เพิ่มเติมจากการเรียนวิชาต่าง ๆ
2. เพื่อให้รู้จักและเข้าใจตนเอง สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้

3. เพื่อเสริมการพัฒนาบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย ให้มีความรับผิดชอบ มีความสามัคคี มีระเบียบวินัย มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น และรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์

4. เพื่อให้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตย (กรมวิชาการ, 2535: 4)

กรมสามัญศึกษา (2536: 58-59) ได้เสนอขั้นตอนการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. การวางแผนการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

1.1 โรงเรียนสำรวจความพร้อมด้านต่าง ๆ เช่น ด้านครู ด้านนักเรียน ด้านวัสดุ อุปกรณ์ ด้านสถานที่ เป็นต้น

1.2 อนุมัติการจัดกิจกรรมที่สนองความสนใจของนักเรียนโดยพิจารณาจากกรณีโครงการ การมีครูร่วมรับผิดชอบ เป็นกิจกรรมส่งเสริมความมั่นคง ความสัมพันธ์อันดีระหว่างครู นักเรียน และส่งเสริมให้มีวินัยในตนเอง เป็นต้น

1.3 โรงเรียนสนับสนุน ติดตาม ควบคุมการดำเนินงานของแต่ละกิจกรรมให้ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่เสนอไว้

2. การดำเนินการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

2.1 ครูที่ปรึกษาและนักเรียนประชุมวางแผนกำหนดกิจกรรมแต่ละภาคเรียนให้ ประสานสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่น ๆ และระบุพฤติกรรมประชาธิปไตยในวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน

2.2 นักเรียนดำเนินงานตามที่ได้รับมอบหมายจากกลุ่ม ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับผิดชอบ ภายใต้คำแนะนำของครูที่ปรึกษา โดยจัดกิจกรรมในรูปของนิทรรศการ การแข่งขัน การประกวด การทัศนศึกษา การสาธิต การทดลอง การอภิปราย เป็นต้น

2.3 นักเรียนและครูที่ปรึกษาร่วมกันประเมินผลงานตามจุดประสงค์และประเมิน พฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนหลังการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

กิจกรรมเสริมหลักสูตรในประเทศไทยแบ่งเป็น 2 ประเภท (มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2523: 42-43) คือ

1. กิจกรรมด้านการปกครอง กิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ สถานักเรียน คณะกรรมการ นักเรียน หัวหน้าชั้น เป็นต้น โดยเฉพาะสถานักเรียนถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญ เพราะถือว่าเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมอื่น ๆ ทั้งหมด ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะช่วยให้ นักเรียนเข้าใจถึงหลักการประชาธิปไตย

2. กิจกรรมด้านการเรียน หมายถึง กิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการเรียน ส่วนใหญ่แล้วกิจกรรมประเภทนี้หมายถึง กิจกรรมชุมนุมต่าง ๆ กิจกรรมชุมนุมอาจแบ่งออกได้ใน

ลักษณะต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของสถาบัน เช่น แบ่งตามลักษณะของเนื้อหาวิชา แบ่งตามลักษณะของกลุ่มวิชา เป็นต้น

การแบ่งชุมนุมตามลักษณะของเนื้อหาวิชา เช่น

ก. กิจกรรมทางกีฬา เช่น ชุมนุมฝึกการป้องกันตัว ชุมนุมบริหารร่างกายเพื่อ ทรวดทรง ชุมนุมฝึกโยคะ เป็นต้น

ข. กิจกรรมทางศิลปะ เช่น ชุมนุมดนตรี ชุมนุมละคร ชุมนุมเต้นรำ ชุมนุมร้องเพลง ชุมนุมวาดภาพ ชุมนุมถ่ายภาพ ชุมนุมประดิษฐ์เศษวัสดุ เป็นต้น

ค. กิจกรรมทางภาษาและวรรณกรรม เช่น ชุมนุมนักประพันธ์ ชุมนุมปาฐกถา ชุมนุมโต้วาที ชุมนุมภาษาท้องถิ่น เป็นต้น

ง. กิจกรรมทางวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ เช่น ชุมนุมคณิตศาสตร์ ชุมนุมดาราศาสตร์ ชุมนุมฟิสิกส์ ชุมนุมชีววิทยา เป็นต้น

จ. กิจกรรมทางวิชาชีพ เช่น ชุมนุมคหกรรม ชุมนุมเกษตรกรรม ชุมนุม อุตสาหกรรม ชุมนุมพานิชยกรรม เป็นต้น

ฉ. กิจกรรมด้านสวัสดิการและสังคม เช่น ชุมนุมยุวกสิกร ชุมนุมลูกเสือ ชุมนุม เนตรนารี ชุมนุมยุวกาชาด ชุมนุมฝึกมรรยาทการเข้าสังคม เป็นต้น

ช. กิจกรรมทางสังคมศาสตร์ เช่น ชุมนุมภูมิศาสตร์ ชุมนุมประวัติศาสตร์ เป็นต้น

การแบ่งชุมนุมต่าง ๆ ตามกลุ่มวิชา เช่น

ก. กิจกรรมทางกลุ่มวิชาทักษะ เช่น ชุมนุมภาษาไทย ชุมนุมคณิตศาสตร์

ข. กิจกรรมทางกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต เช่น ชุมนุมวิทยาศาสตร์ ชุมนุม สุขปฏิบัติ ชุมนุมวัฒนธรรมไทย ชุมนุมต่อต้านยาเสพติด ชุมนุมฝึกมรรยาทในการเข้าสังคม เป็นต้น

ค. กิจกรรมทางกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย เช่น ชุมนุมจริยศึกษา ชุมนุมศิลปศึกษา ชุมนุมพลศึกษา เป็นต้น

ง. กิจกรรมทางกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เช่น ชุมนุมงานแม่บ้าน ชุมนุมเกษตร กรรม ชุมนุมประดิษฐ์วัสดุต่าง ๆ ชุมนุมงานไม้ ชุมนุมการถนอมรักษาอาหาร เป็นต้น

ส่วนกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย ได้มีท่านผู้รู้กล่าวไว้ ดังนี้

กรมสามัญศึกษา (2536: 57-58) ได้กล่าวถึงกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริม พฤติกรรมประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. กิจกรรมตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการจัดกิจกรรมในสถานศึกษา
สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

2. กิจกรรมแนะแนว กิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้
3. กิจกรรมอิสระของผู้เรียน

นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมที่โรงเรียนอาจเสนอแนะต่อผู้เรียน ได้แก่

1. กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ
2. กิจกรรมส่งเสริมการเกษตร
3. กิจกรรมส่งเสริมการสหกรณ์
4. กิจกรรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
5. กิจกรรมส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม
6. กิจกรรมส่งเสริมการใช้สินค้าไทย
7. กิจกรรมการใช้ห้องสมุด
8. กิจกรรมส่งเสริมวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตร
9. กิจกรรมกีฬา
10. กิจกรรมนันทนาการ
11. กิจกรรมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม
12. กิจกรรมทัศนศึกษา
13. กิจกรรมลูกเสือ-เนตรนารี ยุวกาชาด ผู้บำเพ็ญประโยชน์ และรักษาดินแดน

ลาวัณย์ วิทยาวุฑฒิกุล (ม.ป.ป.: 150-162) ได้กล่าวถึงกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. สภานักเรียน
2. กิจกรรมอื่น ๆ เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย ได้แก่

ก. จัดนิทรรศการเผยแพร่ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย ทั้งวิถีชีวิตของสังคมและรูปแบบการปกครอง

ข. การบรรยายพิเศษจากวิทยากร เช่น การทำงานของรัฐสภา สภาผู้แทนราษฎร การพิจารณาตัดสินใจในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร เป็นต้น

ค. การอภิปรายในปัญหาที่น่าสนใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย เช่น การเลือกตั้งอย่างไรจึงจะได้ผู้แทนราษฎรที่ดี เป็นต้น

ง. รายการพบนักการเมือง เช่น ผู้แทนราษฎร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น เพื่อเล่าถึงบทบาทหน้าที่การทำงานและให้นักเรียนตั้งผู้แทนถามปัญหา

จ. การโต้วาทีในญัตติที่ให้ข้อคิดและกระตุ้นนักเรียนให้มีส่วนร่วมในหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลวของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หรือประเด็นที่เป็นแง่คิดได้กว้างขวาง

ฉ. ประกวดคำขวัญที่สนับสนุนแนวคิด พฤติกรรมประชาธิปไตยในโรงเรียน แล้วนำคำขวัญที่ชนะการประกวดมาจัด.ผยแพร่ด้วยการติดไว้ในบริเวณที่เหมาะสมในโรงเรียนเป็นการเชิญชวนให้ประพฤติปฏิบัติอย่างเป็นประชาธิปไตย

ช. จัดการเลือกตั้งกรรมการนักเรียนในรูปแบบที่จำลองการเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎร เป็นการปิดท้ายกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างบรรยากาศกระตุ้นความสนใจต่อเนื่องกันมา

ซ. การจัดกิจกรรมสืบเนื่องหรือสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญ ๆ เกี่ยวกับประชาธิปไตย เช่น ในกรณีที่มีการเลือกตั้งทั่วไป แต่ยังไม่ถึงวาระที่จะมีการเลือกตั้งกรรมการนักเรียน ก็ควรจัดให้มีการเรียนการสอนในห้องเรียนเกี่ยวกับกระบวนการเลือกตั้ง

บัญญัติ สมชอบ (2532: 41-43) ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. สถานักเรียน กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่จะช่วยปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตยให้แก่ักเรียนได้มาก
2. ชุมนุม ชุมนุมที่จัดขึ้นในโรงเรียนมีจำนวนมากมาย สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ชุมนุมทางวิชาการ และชุมนุมที่ไม่เกี่ยวกับวิชาการโดยตรง โดยชุมนุมจะต้องมีระเบียบวินัยของตนเอง มีหลักการ วัตถุประสงค์ วิธีดำเนินการ และมีอาจารย์ที่ปรึกษาชุมนุม
3. การประชุม อาจเป็นการประชุมเพื่อสั่งสอนอบรม และกิจกรรมที่จะเสนอต่อที่ประชุมของนักเรียนด้วย กิจกรรมนี้จะช่วยสร้างความรู้ ฝึกรายาทในการชมและการฟัง
4. ทักษะศึกษา การจัดพานักเรียนไปดูงานหรือศึกษานอกสถานที่ เป็นกิจกรรมที่จำเป็น เพราะช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง
5. กิจกรรมเกี่ยวกับการพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ของโรงเรียน หนังสือประจำปีวารสารต่าง ๆ ซึ่งนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการเองในเรื่องต่าง ๆ โดยมีครูเป็นผู้ดูแลแนะนำ กิจกรรมนี้เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ฝึกการเขียนข่าว การเสนอข่าว และเป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์โรงเรียนด้วย

6. กิจกรรมเกี่ยวกับกีฬา เช่น การแข่งขันกีฬาภายในและภายนอกโรงเรียน กิจกรรมนี้จะช่วยเสริมสุขภาพอนามัยและความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา

7. กิจกรรมเกี่ยวกับดนตรี เช่น วงดนตรีไทย วงดนตรีสากล กิจกรรมนี้จะช่วยปลูกฝังความรักดนตรี การรักษาวัฒนธรรมของชาติ

8. กิจกรรมลูกเสือยุวกาชาด กิจกรรมนี้กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้เป็นกิจกรรมที่ควรจัดในสถานศึกษา เพราะกิจกรรมนี้จะช่วยให้นักเรียนเป็นคนรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม มีความมานะอดทน ชอบช่วยเหลือผู้อื่น

9. กิจกรรมโฮมรูม เช่น การให้คำแนะนำตักเตือนนักเรียนในเรื่องต่าง ๆ การประกาศให้นักเรียนทราบข่าวสารต่าง ๆ คำสั่งของโรงเรียน การจัดงานรื่นเริงในระหว่างนักเรียน และการอภิปรายปัญหาต่าง ๆ

ทิสนา เขมมณี (2536: 8-9) ได้กล่าวถึง กิจกรรมพิเศษ เพื่อปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตยในโรงเรียนได้ ดังนี้

1. การจัดเกมต่าง ๆ เพื่อฝึกให้รู้จักแพ้ รู้จักชนะ
2. การมอบหมายให้รับผิดชอบงานโรงเรียน เช่น ทำความสะอาดห้องเรียน เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น
3. การจัดตั้งกรรมการนักเรียน สถานักเรียน ให้ฝึกการทำงานโดยรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
4. การจัดกลุ่มอภิปราย เพื่อตั้งกฎเกณฑ์ และรักษากฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น การจัดเวรการวางระเบียบปฏิบัติของห้อง เป็นต้น
5. การจัดการเล่นละคร เพื่อแสดงในงานต่าง ๆ เป็นการฝึกการทำงานช่วยกันเป็นหมู่
6. การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในวันสำคัญของโรงเรียน โดยให้นักเรียนมีส่วนร่วม และรับผิดชอบงาน เช่น วันปีใหม่ วันกีฬา งานประจำปีของโรงเรียน เป็นต้น
7. การจัดให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียน
8. การจัดกิจกรรมลูกเสือ ยุวกาชาด กิจกรรมผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อฝึกตนเองให้ทำงานเพื่อส่วนรวม
9. การจัดค่ายพักแรม เพื่อฝึกการอยู่ และทำงานร่วมกัน
10. การส่งเสริมกิจกรรมชมรม ชุมชน และสมาคมต่าง ๆ ที่มีลักษณะของการร่วมกลุ่มที่ดี เป็นประโยชน์ เช่น กลุ่มอาสาสมัครพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น

ดอร์สัน และพรีวิทท์ (Dawson and Prewitt, 1969: 170-175) เห็นว่ากิจกรรมเสริมหลักสูตรของนักเรียนมีบทบาทสำคัญในกระบวนการสังคมประคิตทางการเมือง (Political Socialization) นอกเหนือจากกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร แต่การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรในแต่ละประเทศนั้นจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางวัฒนธรรม และกิจกรรมแต่ละประเภทนั้นจะมีอิทธิพลต่อนักเรียนในด้านต่าง ๆ กัน เช่น กิจกรรมกีฬาจะสอนให้นักเรียนมีค่านิยมเกี่ยวกับการแข่งขัน มีน้ำใจเป็นนักกีฬา และเคารพในกฎเกณฑ์กติกา (rules of the game) กิจกรรมส่งเสริมการปกครองตนเอง เช่น กิจกรรมสภานักเรียน จะส่งเสริมค่านิยมที่สนับสนุนต่อการปกครองตนเอง และส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียน นอกจากนี้ดอร์สัน และพรีวิทท์ ยังได้แบ่งกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งเสริมกระบวนการสังคมประคิตทางการเมือง (Political Socialization) ได้ 2 ประเภท คือ

1. กิจกรรมเกี่ยวกับกิจการของนักเรียน หรือ โรงเรียน (School-Based Activities) เช่น กิจกรรมกีฬา กิจกรรมการปกครองตนเองของนักเรียน เป็นต้น
2. กิจกรรมทางการเมืองของนักเรียนโดยตรง (Student Political Groups and Activities) กิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ พรรคการเมือง กลุ่มอิทธิพลทางการเมือง เป็นต้น

จากแนวคิดของท่านผู้รู้ดังกล่าว สามารถสรุปกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. กิจกรรมเกี่ยวกับการปกครอง เช่น สภานักเรียน คณะกรรมการนักเรียน หัวหน้าชั้น เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ปลูกฝังพฤติกรรมประชาธิปไตยให้แก่ นักเรียนได้มาก
2. กิจกรรมตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการจัดกิจกรรมในสถานศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมประเภทนี้ เช่น กิจกรรมลูกเสือ-เนตรนารี ยุวกาชาด ผู้บำเพ็ญประโยชน์ กิจกรรมอิสระ กิจกรรมชุมนุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัวิชาการ และไม่เกี่ยวข้องกัวิชาการโดยตรง เป็นต้น
3. กิจกรรมตามนโยบาย เช่น กิจกรรมตามนโยบายของโรงเรียน จังหวัด กรม กระทรวง ตลอดจนนโยบายของชาติ อันได้แก่ กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ กิจกรรมกีฬาสี กิจกรรมสภกรณ์ กิจกรรมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม กิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

4. บทบาทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตย

ในบรรดาตัวการ (Agents) ที่มีบทบาทในกระบวนการสังคมประกิดทางการเมือง (Political Socialization) สถาบันการศึกษาหรือโรงเรียนนับว่ามีบทบาทสำคัญมาก จากการศึกษาของอัลมอนด์และเวอบา (Almond and Verba อ้างถึงใน Coleman, 1968: 24) พบว่า โรงเรียนมีอิทธิพลต่อการให้ความรู้และสร้างเจตคติทางการเมืองสูงกว่าครอบครัวและสถาบันอื่นๆ และวิทยาการเชิงทฤษฎี (2535: 51) ก็มีความเห็นว่า การจะเปลี่ยนจิตสำนึกของคนให้เป็นเสรีประชาธิปไตยมากขึ้น ควรจะเริ่มตั้งแต่เด็ก เริ่มตั้งแต่การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ โรงเรียน โดยเฉพาะการเรียนในสถานศึกษาหรือโรงเรียนทุกแห่งควรจะเน้นให้คนคิดเป็น คิดแบบมีเหตุผล และมององค์ความรู้ต่าง ๆ อย่างวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น เช่นเดียวกับ กมล สมวิเชียร (2516: 113) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า “โรงเรียนเป็นสถาบันที่รัฐบาลใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังบุคลิกภาพของประชาชนตามที่รัฐบาลนั้น ๆ ต้องการ” ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลไทยจึงได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย โดยได้กำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติทุกแผน โดยเฉพาะแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) ฉบับปัจจุบัน ได้กำหนดไว้ในความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาด้านสังคมข้อหนึ่งว่า “... ใ้บุคคลที่ได้รับการศึกษารู้จักเคารพในสิทธิและเสรีภาพของตนเองและผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ...”

ส่วนการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของประเทศไทยในปัจจุบันนั้น ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนานักเรียนให้มีความรู้ความเข้าใจ เจตคติ และพฤติกรรมประชาธิปไตย สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ดังปรากฏในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งกำหนดให้ผู้รับการศึกษา “... ทำประโยชน์ให้กับสังคมตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข...” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 1)

นอกจากนี้ กรมสามัญศึกษาในฐานะผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษา เห็นว่า การจัดการเรียนการสอนเรื่องประชาธิปไตยโดยตรงในหลักสูตรนั้น เป็นการให้ความรู้ในด้านเนื้อหาเท่านั้น ซึ่งเป็นการไม่เพียงพอ การเสริมสร้างให้เยาวชนมีพฤติกรรมประชาธิปไตย จำเป็นจะต้องมีการฝึกปฏิบัติควบคู่กันไปด้วย (กรมสามัญศึกษา, 2536: คำนำ) ดังนั้น กรมสามัญศึกษาจึงได้จัดทำคู่มือสร้างเสริมประชาธิปไตยในสถานศึกษาขึ้น โดยได้กำหนดพฤติกรรม

ประชาธิปไตยที่โรงเรียนมัธยมศึกษาจะต้องพัฒนาร่วมกัน เพื่อให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน 12 ลักษณะ ดังนี้คือ

1. การรู้จักบทบาทและหน้าที่
2. การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น
3. การมีความรับผิดชอบ
4. ความเป็นผู้มีวินัยในตนเอง
5. การคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน
6. การมีส่วนร่วมทั้งความคิด การกระทำ และน้ำใจ ด้วยมารยาทที่ดีตามวัฒนธรรมไทย
7. การให้เกียรติซึ่งกันและกันตามฐานานุกรม
8. การยอมรับและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของเอกัตบุคคล
9. การใช้ปัญญาหรือเหตุผลในการตัดสินใจ
10. การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี
11. การยึดมั่นในความกตัญญู เชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
12. การยึดหลักคุณธรรมในการดำเนินชีวิต

การสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตย 12 ลักษณะนี้ให้บรรลุเป้าหมาย กรมสามัญศึกษาจึงได้กำหนดขั้นตอนในการเสริมสร้าง ดังนี้

1. กำหนดพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ต้องการ โดยโรงเรียนวิเคราะห์ปัญหาพฤติกรรมประชาธิปไตย โดยผู้บริหาร ครู และนักเรียนร่วมกันแล้วแต่กรณี เพื่อให้ได้ข้อมูลชัดเจนว่าพฤติกรรมอะไรที่ยังจำเป็นต้องสร้างเสริมหรือปรับปรุง โดยพิจารณาจากพฤติกรรมประชาธิปไตย 12 ลักษณะดังกล่าว

2. เลือกกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ต้องการ ผู้บริหาร ครู หรือ นักเรียนร่วมกันเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพและความจำเป็นในโรงเรียน และเป็นกิจกรรมที่สามารถทำได้สำเร็จ

3. ดำเนินการตามกิจกรรมที่เลือกแล้ว ผู้เกี่ยวข้องต้องปฏิบัติหรือจัดกิจกรรมเพื่อปลูกฝังพฤติกรรมประชาธิปไตย โดยการใช้กิจกรรมต่าง ๆ เป็นสื่อ เช่น การทำงานเป็นกลุ่ม การสาธิต การอภิปราย เป็นต้น โดยการให้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดความตระหนัก เห็นคุณค่า มีจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางประชาธิปไตย

4. ประเมินพฤติกรรมที่กำหนด เพื่อพิจารณาว่าพฤติกรรมที่สร้างเสริมนั้นเกิดขึ้นหรือไม่ เพียงใด ควรปรับปรุงแก้ไขในขั้นตอนใด เช่น สังเกตพฤติกรรมว่าเกิดตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ถ้ายังไม่เกิดตามวัตถุประสงค์ต้องกลับไปจัดกิจกรรมใหม่

5. การสร้างบรรยากาศเพื่อให้เกิดพฤติกรรมถาวร เมื่อพบว่าพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามเป้าหมายแล้ว ต้องกำหนดมาตรการต่าง ๆ เช่น ครูทำเป็นตัวอย่าง ออกเป็นระเบียบของโรงเรียน จัดบรรยากาศหรือสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน เป็นต้น

การสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยตามขั้นตอนที่เป็นระบบในโรงเรียนมัธยมศึกษา นั้น กรมสามัญศึกษาให้เน้นการสร้างเสริมใน 4 จุดด้วยกัน คือ

1. การจัดองค์กรบริหารให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย ในด้านบทบาทของผู้บริหาร การจัดระบบสายงาน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารกับครู ผู้บริหารกับนักเรียน ครูกับครู หรือครูกับนักเรียน ควรมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย

2. การจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างเสริมประชาธิปไตย ทั้งที่เป็นการสอนเกี่ยวกับเนื้อหาประชาธิปไตยโดยตรงในวิชาสังคมศึกษา และสอดแทรกอยู่ในกระบวนการเรียนการสอน กลุ่มวิชาอื่น ๆ เช่น กลุ่มภาษา กลุ่มวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ และกลุ่มการทำงานอาชีพ เป็นต้น

3. การจัดกิจกรรมนอกห้องเรียนเพื่อสร้างเสริมประชาธิปไตย ประกอบด้วยกิจกรรม 3 ประเภท คือ (1) กิจกรรมตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการจัดกิจกรรมในสถานศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) กิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหา และหรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ (3) กิจกรรมอิสระของผู้เรียน

4. การจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เป็นประชาธิปไตย เช่น ด้านอาคารสถานที่ และสิ่งประกอบ อันได้แก่ บริเวณประตูทางเข้าออก บริเวณรอบ ๆ อาคารภายในโรงเรียน ภายในอาคารเรียนและอาคารประกอบ โรงอาหาร ด้านความสัมพันธ์ของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ การรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน การปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด (กรมสามัญศึกษา, 2536: 5-70)

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5.1 งานวิจัยภายในประเทศ มีดังนี้

ดวงกมล วานิช (2516: 39-42) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนสาธิตต่อการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นต่อการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง ตลอดจนข้อเสนอ

แนะของนักเรียนเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในโรงเรียนสาธิต กรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสอบถามชนิดมาตราส่วนประเมินค่า แบบให้เลือกตอบ และแบบตอบโดยอิสระ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่ามัชฌิมเลขคณิต ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าร้อยละ ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น นักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสนใจทุกเรื่อง แต่อยู่ในระดับปานกลาง เรื่องที่นักเรียนสนใจมากที่สุดคือ การปกครองตนในวัยรุ่น และการปกครองในระบอบประชาธิปไตย วิธีการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่นักเรียนชอบมากที่สุดคือ การที่ครูนำเอาเหตุการณ์ปัจจุบันเข้ามาเกี่ยวข้องกับบทเรียน การสอนที่ครูใช้อุปกรณ์การสอนประกอบ นักเรียนไม่ชอบให้ครูอ่านข้อความในหนังสือแบบเรียน การบรรยายของครู นักเรียนมีความเห็นว่า วิชาหน้าที่พลเมืองเป็นวิชาที่ช่วยให้เข้าใจสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ของตน เป็นวิชาที่ให้ประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน นักเรียนไม่ชอบวิชาหน้าที่พลเมืองเพราะเนื้อหาวิชาไม่ทันสมัย และวิธีการสอนของครูน่าเบื่อ นอกจากนี้ยังเสนอแนะให้ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองปรับปรุงตนเองด้วยการหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ผู้บริหารการศึกษาควรปรับปรุงเนื้อหาวิชา หลักสูตร และแบบเรียนให้ทันสมัยและสอดคล้องกับความสนใจของนักเรียน

วรรณวิมล หนิมพานิช (2517: 65-69) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น” เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองที่นักเรียนได้รับจากโรงเรียนกับสภาพแวดล้อมที่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์กับการแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียน วิธีสอนสังคมศึกษาที่ครูใช้เพื่อพัฒนามโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมือง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในกรุงเทพมหานคร และครูสังคมศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความคิดเห็น แบบสอบถามมโนทัศน์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยหาค่าร้อยละ ทดสอบค่าไคสแควร์ หาค่าความเที่ยง หาค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาของบิดา รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดา ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียนมีความสัมพันธ์กับการแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับการแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในเรื่องการฟังการหาเสียงเลือกตั้ง และการเห็นด้วยหรือไม่กับการออกเสียงของสมาชิกสภานิติบัญญัติเกี่ยวกับการไม่ให้ประชาชนอายุ 18-19 ปี มีสิทธิลงคะแนน วิธีสอนที่ครูใช้ในการพัฒนามโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยคือ

การบรรยาย การอภิปรายแสดงความคิดเห็น การศึกษาค้นคว้า สอนตามแบบเรียน สร้างสถานการณ์จำลอง และการแสดงบทบาท (Role play)

สฤติ จิตตะนาถิ (2517: 52-55) ได้ศึกษา “ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่สาม ในจังหวัดอุบลราชธานี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่สาม ระหว่างเพศชาย และเพศหญิง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในจังหวัดอุบลราชธานี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้น วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าซี และค่าไคสแควร์ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชายและนักเรียนหญิงมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า บ้าน โรงเรียน และชุมชน ควรจะร่วมมือกันอย่างจริงจังในการจัดสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมและให้โอกาสที่จะทำให้นักเรียนนำเอาความรู้ความเข้าใจมาปฏิบัติจริง ครูสังคมศึกษาควรปรับปรุงการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย และนำเอาเทคนิคการสอนใหม่ ๆ มาใช้ เช่น วิธีการสอนแบบสืบสอบ

ปริยานุช ลากเจริญ (2517: 105-113) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย” เพื่อศึกษาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสำรวจปัญหาที่ครูและนักเรียนประสบ ตลอดจนข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงหลักสูตร แบบเรียน การเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ หาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า วิธีสอนที่ครูใช้บ่อยที่สุดคือ การบรรยาย การอภิปรายประกอบการซักถาม การค้นคว้าประกอบการเรียน และเปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงความคิดเห็นและฝึกแก้ปัญหา ปัญหาที่สำคัญของครูคือ โรงเรียนไม่สามารถจัดหาแหล่งค้นคว้า หนังสืออ่านประกอบ เอกสารทางวิชาการ ตำรา และอุปกรณ์ประกอบการสอนได้เพียงพอ นักเรียนประสบปัญหาเนื้อหาวิชาไม่น่าสนใจ ครูและนักเรียนเห็นว่า การจัดกิจกรรมช่วยให้มีประสบการณ์กว้างขวาง ด้านการวัดผลมีความมุ่งหมายเพื่อวัดประสิทธิภาพในการเรียนของนักเรียน ครูเสนอแนะว่า ผู้บริหารควรเพิ่มงบประมาณ เวลา อุปกรณ์การสอน และหนังสือการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองให้มากขึ้น นักเรียนเสนอแนะว่า อุปกรณ์การสอนและหนังสือวิชาหน้าที่พลเมืองควรให้ทันสมัยเสมอ

รพีพรรณ เอกสุภาพันธุ์ (2518: 87-91) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของโรงเรียนราษฎร์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเห็น ความสนใจ ปัญหา และข้อเสนอแนะของครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมือง หัวหน้าสายวิชาสังคมศึกษา และนักเรียน ศึกษาวัตถุประสงค์การเรียนการสอนว่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพียงใด และเพื่อหาแนวทางในการปรับปรุงการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตัวอย่างประชากรคือ ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมือง หัวหน้าสายวิชาสังคมศึกษา และนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ของโรงเรียนราษฎร์ กรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า วัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนยังไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษามากนัก วิธีสอนที่ครูใช้บ่อยคือ การบรรยาย และให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นเป็นบางครั้ง ปัญหาสำคัญของครูคือ ขาดเทคนิคการสอนแบบใหม่ ๆ โรงเรียนไม่สามารถจัดหาแหล่งวิชาการให้ครู และนักเรียนได้อย่างเพียงพอ การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโดยเน้นความมีระเบียบวินัย นักเรียนมีความสนใจเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในระดับปานกลาง และมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรน้อย ครูเสนอแนะว่า เนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองควรให้ชัดเจนขึ้นและทันสมัย ส่วนนักเรียนเสนอแนะว่า ควรบรรจุเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวันไว้ในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองด้วย

อรวรรณ พนาพันธ์ (2518: 58-66) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การจัดสถานักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา” เพื่อศึกษาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะ และวิธีการจัดสถานักเรียน ความคิดเห็นของครู และนักเรียนเกี่ยวกับกิจกรรมสถานักเรียนในด้านคุณค่า และการร่วมกิจกรรม ความคิดเห็นของครู และนักเรียนเกี่ยวกับปัญหาการจัดสถานักเรียน เพื่อเป็นแนวทางเสนอแนะ และการปรับปรุงสถานักเรียนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม ตัวอย่างประชากรคือ ครู และนักเรียนในโรงเรียนราษฎร์ และโรงเรียนรัฐบาลรวม 8 แห่ง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า ด้านจุดประสงค์ของสถานักเรียน ครู และนักเรียนเห็นว่าเป็นการฝึกฝนให้นักเรียนมีประสบการณ์ในการปกครอง การบริหารงานตามระบอบประชาธิปไตย การฝึกตนเองเพื่อความเป็นพลเมืองดี และเป็นตัวแทนของนักเรียนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ สิทธิและหน้าที่ของสถานักเรียนคือ พิจารณาแก้ไขเพิ่มเติม และออกระเบียบข้อบังคับของสถานักเรียนที่ไม่ขัดต่อนโยบายของโรงเรียน จัดกิจกรรมตามที่ได้รับ

มอบหมาย ควบคุม ตรวจสอบ และยับยั้งการทำงานของคณะกรรมการบริหารสถานักเรียน ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานโดยทั่ว ๆ ไปของโรงเรียน และพิพากษาคดีของนักเรียนภายใต้ความเห็นชอบของผู้บริหารโรงเรียน

การเลือกตั้งสถานักเรียนที่ครู และนักเรียนต้องการคือ มีการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตย โดยทุกคนมีสิทธิเลือก และมีสิทธิจะได้รับเลือกเป็นผู้แทน คุณสมบัติของสมาชิกสถานักเรียนควรเป็นผู้ประพฤติดี วางตนเป็นกลาง และมีผลการเรียนดี อาจารย์ที่ปรึกษาควรเป็นผู้มีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย

การดำเนินงานของสถานักเรียนที่ครูและนักเรียนต้องการ คือ ควรชี้แจงให้นักเรียนและครูเข้าใจเกี่ยวกับการจัดสถานักเรียนโดยมีการประชุม และพิมพ์ธรรมนูญออกเป็นรูปเล่ม การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ควรมีการวางแผนที่ดี และเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนทุกคน ครูและนักเรียนเห็นว่าครูและนักเรียนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมของสถานักเรียน ทราบจุดมุ่งหมายของการจัดกิจกรรมทุกครั้ง มีการวัดและประเมินผลการจัดกิจกรรม ปัญหาของการจัดกิจกรรมสถานักเรียนคือ เวลา การเงิน ขาดการวางแผนการจัดกิจกรรม ขาดประสบการณ์ และความร่วมมือจากครูและนักเรียน

จิรวรรณ สร้อยน้ำ (2518: 58-60) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียนอาชีวศึกษา” วัตถุประสงค์เพื่อศึกษามโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองที่นักเรียนได้รับจากการเรียนในโรงเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองกับเพศ และการแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักเรียน วิธีการสอนสังคมศึกษาที่ครูใช้ปลูกฝัง และพัฒนามโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างวิธีสอนของครูกับมโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมือง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชายหญิงซึ่งคือนักเรียนอาชีวศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 สาขาอาชีพและครูผู้สอน ในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามมโนทัศน์ แบบสอบถามการแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง แบบสอบถามเกี่ยวกับวิธีสอนของครู วิเคราะห์ข้อมูลโดยหาค่าร้อยละ ทดสอบค่าไคสแควร์ และวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ค่ามัชฌิมเลขคณิต ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีมโนทัศน์เกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วมทางการเมือง ถูกต้องดี 7 และ 6 เรื่องตามลำดับ และถูกต้องน้อย 3 และ 6 เรื่อง เพศมีอิทธิพลต่อมโนทัศน์การปกครองระบอบประชาธิปไตย และมโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมือง นักเรียนชายมีมโนทัศน์ถูกต้องดี 6 และ 3 เรื่อง และถูกต้องน้อย 4 และ 8 เรื่องตามลำดับ นักเรียนหญิงมีมโนทัศน์ถูกต้องดี 8 และ 7 เรื่อง และถูกต้องน้อย 3 และ 6 เรื่องตามลำดับ นักเรียนส่วนใหญ่สนใจในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองทุกประเภท การแสดงออกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองขึ้นอยู่กับ

กับเพศ วิธีการสอนที่ครูใช้ปลูกฝังและพัฒนาโน้ตทัศน์ คือ การสอนแบบบรรยาย การใช้ข่าวและเหตุการณ์ประจำวัน การอภิปรายแสดงความคิดเห็น สอนโดยตั้งคำถาม การค้นคว้าหาความรู้ การแก้ปัญหา การแสดงบทบาท การสร้างสถานการณ์จำลอง การใช้วิทยากร และการใช้อุปกรณ์การสอนตามลำดับ มโนทัศน์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของโรงเรียนทั้ง 8 โรงเรียนแตกต่างกัน

วีระวรรณ พิบูลย์ (2518: 80-86) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จำแนกตามเพศ โรงเรียนราษฎร์กับโรงเรียนรัฐบาล เปรียบเทียบการปฏิบัติจริงของนักเรียนจำแนกตามเพศ โรงเรียนราษฎร์กับโรงเรียนรัฐบาล เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความรู้ความเข้าใจ แบบสอบถามการปฏิบัติจริง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในกรุงเทพมหานคร ทั้งในโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนรัฐบาล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบค่าซี และทดสอบค่าไคสแควร์ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชายและนักเรียนหญิงมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทในระบอบประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน นักเรียนโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนรัฐบาลมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทในระบอบประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน การปฏิบัติจริงระหว่างนักเรียนชายกับนักเรียนหญิงไม่แตกต่างกัน และการปฏิบัติจริงระหว่างนักเรียนในโรงเรียนราษฎร์กับนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาลไม่แตกต่างกัน

วิชิต ประสมปลื้ม (2518: 89-95) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความสำนึกทางการเมืองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจความคิดเห็นทางการเมืองโดยการศึกษาและเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจโดยทั่วไปทางการเมืองและทัศนคติทางการเมืองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งมีพื้นฐานต่างกัน ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความรู้ความเข้าใจ แบบวัดทัศนคติทางการเมือง และแบบสอบถามความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าซี และหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจโดยทั่วไปทางการเมืองระดับปานกลาง นักเรียนหญิงมีความรู้ความเข้าใจโดยทั่วไปทางการเมืองดีกว่านักเรียนชาย พื้นฐานทางครอบครัวและการอบรมเลี้ยงดูต่างกันไม่สามารถทำให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจทางการเมืองแตกต่างกัน นักเรียนส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองเป็นกลาง ๆ นักเรียนชายและนักเรียนหญิงมีทัศนคติทางการเมืองไม่แตกต่างกัน

นักเรียนที่มีพื้นฐานทางครอบครัวระดับกลางและระดับต่ำมีทัศนคติทางการเมืองแตกต่างกัน นักเรียนที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยสูงกับประชาธิปไตยต่ำมีทัศนคติทางการเมืองไม่แตกต่างกัน ความรู้ความเข้าใจทางการเมืองกับทัศนคติทางการเมืองไม่มีความสัมพันธ์กัน

ประวิทย์ อรรถวิเวก (2518: 53-56) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในกรุงเทพมหานคร” เพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยระหว่างโรงเรียนรัฐบาลกับโรงเรียนราษฎร์ และระหว่างนักเรียนชายกับนักเรียนหญิง ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยกับองค์ประกอบเพศ การศึกษาของบิดามารดา อาชีพบิดามารดา และรายได้ของบิดามารดา ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามและแบบสอบถามโนทัศน์วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าซี และหาค่าไคสแควร์ หาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ ผลการวิจัยพบว่า ประเภทของโรงเรียน เพศ มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยแตกต่างกัน มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กับเพศ การศึกษาของบิดา และไม่มีความสัมพันธ์กับการศึกษาของมารดา รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดา มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กับอาชีพของมารดา

รัตนาภรณ์ มหาศรานนท์ (2519: 62-64) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักศึกษาประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาระดับสูงในกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบด้านเพศ รายได้ของบิดามารดา การศึกษาของบิดามารดา อาชีพของบิดามารดา สภาพแวดล้อมว่ามีผลต่อมโนทัศน์ประชาธิปไตยของนักศึกษาหรือไม่ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามและแบบสอบถามโนทัศน์ ตัวอย่างประชากรคือ นักศึกษาวิทยาลัยครูในกรุงเทพมหานคร 6 แห่ง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าที และวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบเพศ อาชีพของมารดา และสภาพแวดล้อมของนักศึกษาที่แตกต่างกัน มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดา การศึกษาของบิดามารดาของนักศึกษาที่แตกต่างกัน มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยแตกต่างกัน นักศึกษาส่วนใหญ่มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยดีและพอใจเป็นส่วนใหญ่

วารี แสนสุข (2521: 95-102) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยของนักเรียนอาชีวศึกษา” เพื่อศึกษามโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนวิธีการสอนสังคมศึกษาที่ครูใช้พัฒนามโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดี ความแตกต่างของมโนทัศน์

ความเป็นพลเมืองดี ความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการสอนของครู เพศ กับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดี ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนอาชีวศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามมโนทัศน์ แบบสอบถามความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ทดสอบค่าไคสแควร์ หาค่าเฉลี่ย ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยถูกต้องดี 3 เรื่อง และถูกต้องน้อย 11 เรื่อง มโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีถูกหรือผิดขึ้นอยู่กับเพศของนักเรียน 22 เรื่อง และไม่ขึ้นอยู่กับเพศ 28 เรื่อง นักเรียนชายมีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีถูกต้องดี 7 เรื่อง ถูกต้องน้อย 14 เรื่อง ความคิดเห็นหรือการแสดงออกเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีมีความสัมพันธ์กับคะแนนมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในทุกเรื่อง วิธีการสอนที่ครูใช้พัฒนามโนทัศน์คือ การสอนแบบบรรยาย การอภิปรายแสดงความคิดเห็น การใช้ข่าวเหตุการณ์ประจำวัน สอนตามแบบเรียน สอนโดยตั้งคำถาม ฝึกทักษะการมีส่วนร่วม สอนโดยวิธีแก้ปัญหา การแสดงบทบาท การสร้างสถานการณ์จำลอง ตามลำดับ คะแนนมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียนกลุ่มตัวอย่างทั้ง 8 โรงเรียนมีความแตกต่างกัน

ลลินธร กิจจาริการกุล (2522: 107-111) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ทัศนคติทางการเมืองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติทางการเมืองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย เปรียบเทียบทัศนคติทางการเมืองของนักเรียน จำแนกตามเพศ ภูมิภาค การศึกษาของบิดามารดา อาชีพ วิธีการอบรมเลี้ยงดู ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามและแบบวัดทัศนคติทางการเมือง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการทดสอบค่าซี ทดสอบค่าไคสแควร์ และหาค่าร้อยละ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายส่วนใหญ่มีทัศนคติทางการเมืองในกลุ่มปานกลาง นักเรียนชายและนักเรียนหญิงที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตตัวเมือง และนอกเขตเมือง เพศของนักเรียน การศึกษา อาชีพ การอบรมเลี้ยงดูของบิดามารดา ไม่มีผลทำให้ทัศนคติทางการเมืองของนักเรียนแตกต่างกัน

สายทิพย์ สุกติพันธ์ (2524: 117-119) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเรียนรู้ทางการเมืองของเยาวชนไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเรียนรู้ทางการเมืองของเยาวชนที่เป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร โดยศึกษาตามตัวแปรเพศ ระดับชั้นเรียนหรืออายุ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมของครอบครัว ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1

ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าไคสแควร์ ค่าร้อยละ และค่ามัชฌิมเลขคณิต ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร โดยเฉลี่ยมีระดับความสนใจทางการเมืองระดับค่อนข้างต่ำ ระดับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมืองค่อนข้างสูง มีความไว้วางใจทางการเมืองระดับปานกลาง เพศไม่มีอิทธิพลต่อความสนใจทางการเมือง และระดับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมือง แต่เพศมีอิทธิพลต่อความไว้วางใจทางการเมือง นักเรียนชายมีระดับความไว้วางใจทางการเมืองสูงกว่านักเรียนหญิง ระดับชั้นเรียนหรืออายุมีอิทธิพลต่อความสนใจทางการเมือง ระดับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมือง และความไว้วางใจทางการเมืองตลอดจนความคิดเห็นต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐบาล โดยพบว่า ยิ่งเด็กมีระดับชั้นเรียนสูงขึ้น ยิ่งมีความสนใจทางการเมืองสูงขึ้น มีความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมืองสูงขึ้น แต่จะมีความไว้วางใจทางการเมืองลดลงตามลำดับ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไม่มีอิทธิพลต่อความสนใจทางการเมือง และความไว้วางใจทางการเมือง ตลอดจนความคิดเห็นต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐบาล แต่ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมือง นักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงมีแนวโน้มที่จะมีระดับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมืองสูงกว่านักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำกว่า ฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของครอบครัวของนักเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง ระดับความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมือง ความไว้วางใจทางการเมือง ตลอดจนความคิดเห็นในการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐบาล

สมบัติ ศรีประเสริฐ (2524: 62-65) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์กับพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์กับพฤติกรรมประชาธิปไตย กับการเปรียบเทียบมโนทัศน์และพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนตามองค์ประกอบประเภทของโรงเรียน เพศ การศึกษาของบิดา รายได้ของบิดา รายได้ของครอบครัว และอาชีพของบิดา ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามมโนทัศน์ และแบบสอบถามพฤติกรรมประชาธิปไตย วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ ทดสอบค่าซี วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของมโนทัศน์และพฤติกรรมประชาธิปไตยอย่างมีนัยสำคัญ ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์และพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนที่บิดามารดาอาชีพต่างกันมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์และพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนไม่แตกต่างกันเมื่อจำแนก

ตามองค์ประกอบเพศ ประเภทของโรงเรียน การศึกษาของบิดา รายได้ของครอบครัว นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีมโนทัศน์ประชาธิปไตยแตกต่างกันตามองค์ประกอบประเภทของโรงเรียน การศึกษาของบิดา รายได้ของครอบครัว และอาชีพของบิดา นักเรียนชายและนักเรียนหญิงมีมโนทัศน์ประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีพฤติกรรมประชาธิปไตยแตกต่างกันตามองค์ประกอบประเภทของโรงเรียน เพศ การศึกษาของบิดา รายได้ของครอบครัว และอาชีพของบิดา

วันเพ็ญ พันธรัักษ์ (2525: 76-77) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติของลูกเสือและเนตรนารีต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารี กับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตย” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารี และมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีของลูกเสือและเนตรนารีในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีกับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตย และเปรียบเทียบสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารี กับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีของลูกเสือและเนตรนารี ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่เรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีในกรุงเทพมหานคร เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบวัดทัศนคติและแบบสอบถามมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตย วิเคราะห์ข้อมูลโดยการทดสอบค่าที หาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ Fisher's z-transformation ผลการวิจัยพบว่า ลูกเสือนีมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีร้อยละ 53.59 และเนตรนารีมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนวิชานี้อ้อยละ 57.25 ลูกเสือนีมีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในลักษณะที่แยกออกไปเป็นสองกลุ่มและมีจำนวนในระดับต่ำและสูงใกล้เคียงกัน โดยอยู่ในระดับต่ำเป็นจำนวนมากกว่าระดับสูงเล็กน้อย คืออยู่ในระดับต่ำร้อยละ 39.49 และอยู่ในระดับสูงร้อยละ 37.36 แต่เนตรนารีส่วนใหญ่มีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีอยู่ในระดับสูง คือ จำนวนร้อยละ 59.54 ลูกเสือและเนตรนารีมีทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีไม่แตกต่างกัน ลูกเสือและเนตรนารีมีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยแตกต่างกัน สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีและมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยของลูกเสือและเนตรนารีไม่แตกต่างกัน ทัศนคติต่อการเรียนวิชาลูกเสือเนตรนารีของลูกเสือและเนตรนารี มีความสัมพันธ์กันในด้านบวกกับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีอย่างมีนัยสำคัญ

วาทสัน บุญโคตร (2527: 154-160) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดีในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 6” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดี และศึกษาปัญหาการจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดี ตัวอย่างประชากรคือ ผู้บริหารโรงเรียน ผู้ช่วยผู้บริหารโรงเรียน และหัวหน้าหมวดกิจกรรม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิเคราะห์ค่าความถี่ หาค่าร้อยละ ผลการวิจัยพบว่า นโยบายเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดีส่วนใหญ่มุ่งส่งเสริมให้นักเรียนเป็นผู้มีระเบียบวินัย รองลงมาคือ ส่งเสริมให้รู้จักรักษาความสะอาดทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ส่งเสริมด้านจริยธรรม ส่งเสริมให้มีความประพฤติดีทั้งกาย วาจา ส่งเสริมให้มีคุณธรรม และส่งเสริมวัฒนธรรมไทย เป้าหมายที่สำคัญในแผนการจัดกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดี ส่วนใหญ่เพื่อให้นักเรียนเป็นผู้มีระเบียบวินัยในตนเองและส่วนรวม รองลงมาคือ การรู้จักรักษาความสะอาดทั้งส่วนตัวและส่วนรวม เพื่อให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองและส่วนรวม เพื่อให้มีความประพฤติดีประพฤตินให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และให้เป็นผู้มีจริยธรรม ส่วนประเภทกิจกรรมนักเรียนที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่โรงเรียนส่วนใหญ่จัดคือ กิจกรรมลูกเสือ ยุวกาชาด เนตรนารี ผู้บำเพ็ญประโยชน์ รองลงมาคือ กิจกรรมที่ส่งเสริมวิชาการต่าง ๆ ในหลักสูตร กิจกรรมส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมศาสนา กิจกรรมการใช้ห้องสมุด และกิจกรรมนันทนาการ ส่วนกิจกรรมที่โรงเรียนส่วนใหญ่จัดน้อยที่สุดคือ กิจกรรมส่งเสริมการใช้สินค้าไทย ผู้ดำเนินกิจกรรมนักเรียนส่วนใหญ่ได้แก่ อาจารย์เป็นผู้วางแผนและจัดกิจกรรมเอง รองลงมาคือ อาจารย์และนักเรียนร่วมมือกันวางแผนและร่วมกันจัดกิจกรรม สถานที่ที่ใช้ในการจัดกิจกรรมส่วนใหญ่ใช้ทั้งในและนอกโรงเรียน เวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรมส่วนใหญ่จัดในเวลาเรียน งบประมาณที่ใช้ในการจัดกิจกรรมส่วนใหญ่ใช้เงินบำรุงการศึกษา วิธีการเข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่เข้าร่วมตามความถนัด และความสนใจ การประเมินการจัดกิจกรรมส่วนใหญ่ใช้การสังเกต รองลงมาคือ การใช้แบบสอบถาม ปัญหาในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี คือ ขาดงบประมาณ สถานที่ไม่เหมาะสม เวลามีน้อย วัสดุอุปกรณ์ไม่พร้อม บุคลากรไม่ให้ความร่วมมือ บุคลากรขาดความรู้ความถนัดเฉพาะกิจกรรม กิจกรรมที่จัดแล้วมีปัญหาที่สุดคือ กิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด และผู้บำเพ็ญประโยชน์

สกนธ์ จันทักษ์ (2528: 79-81) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ผลของการเรียนรู้ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของเยาวชน” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลของการเรียนรู้ทางการเมืองของเยาวชนที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เยาวชนตำบล และเปรียบเทียบระหว่างเยาวชนที่ผ่านการศึกษาอบรมและเยาวชนที่ไม่ผ่านการศึกษาอบรม เพื่อทดสอบว่าศูนย์เยาวชนตำบลสามารถปลูกฝัง

ความรู้ทางการเมืองและทัศนคติทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์เยาวชนตำบลหรือไม่ ตัวอย่างประชากรคือ เยาวชนที่มีอายุ 15-25 ปีที่ผ่านการอบรมจากศูนย์เยาวชนตำบลและที่ไม่ได้ผ่านการอบรมจากศูนย์เยาวชนตำบล จากตำบลคลองปาง อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม แบบวัดความรู้ แบบวัดทัศนคติทางการเมือง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ การทดสอบค่าที ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนที่ผ่านการอบรมจากศูนย์เยาวชนตำบลเพศชาย มีความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยมากกว่าเยาวชนที่ไม่ได้เข้ารับการฝึกอบรมจากศูนย์เยาวชนตำบลในทุกด้าน ทั้งความรู้ด้านที่เป็นอุดมการณ์ ด้านรูปแบบการปกครอง และด้านวิถีชีวิต ส่วนเพศหญิงนั้นไม่มีความแตกต่าง ส่วนด้านทัศนคติทางการเมืองนั้นผลการวิจัยพบว่าไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทั้งในด้านสามัคคีธรรม ปัญญาธรรม และด้านคารวะธรรม

พิชญ โขติวงษ์ (2529: 49-51) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างเจตคติของนักศึกษาวิชาทหารในกรุงเทพมหานคร ต่อการเรียนวิชารักษาดินแดนกับโน้ตศัพท์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเจตคติของนักศึกษาวิชาทหารต่อการเรียนวิชารักษาดินแดน กับโน้ตศัพท์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย เปรียบเทียบเจตคติต่อการเรียนวิชารักษาดินแดน และเปรียบเทียบโน้ตศัพท์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยระหว่างนักศึกษาวิชาทหารชายและหญิง ตัวอย่างประชากรเป็นนักศึกษาวิชาทหารชายและนักศึกษาวิชาทหารหญิง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบวัดทัศนคติ และแบบวัดมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยของ วาริสแสนสุข วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่ามัธยิมเลขคณิต ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน และการทดสอบค่าที ผลการวิจัยพบว่า เจตคติต่อการเรียนวิชารักษาดินแดนของนักศึกษาวิชาทหารมีความสัมพันธ์ทางบวกกับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดี เจตคติต่อการเรียนวิชารักษาดินแดนของนักศึกษาวิชาทหารชายและนักศึกษาวิชาทหารหญิงมีความสัมพันธ์ทางบวกกับมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีอย่างมีนัยสำคัญ นักศึกษาวิชาทหารหญิงมีเจตคติต่อการเรียนวิชารักษาดินแดนดีกว่านักศึกษาวิชาทหารชายอย่างมีนัยสำคัญ นักศึกษาวิชาทหารหญิงมีมโนทัศน์ความเป็นพลเมืองดีดีกว่านักศึกษาวิชาทหารชายอย่างมีนัยสำคัญ

บุญมาลี ตู้หิรัญมณี (2536: 133-140) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเปรียบเทียบค่านิยมประชาธิปไตยของนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในโรงเรียนต่างสังกัด กรุงเทพมหานคร” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาค่านิยมประชาธิปไตย และเปรียบเทียบค่านิยมประชาธิปไตยของ

นักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในโรงเรียนต่างสังกัด กรุงเทพมหานคร ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา โรงเรียนคาทอลิก สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน และโรงเรียนสาธิตสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่ามัชฌิมเลขคณิต ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว และทดสอบความแตกต่างเป็นรายคู่ด้วยวิธีการของ Scheffe ผลการวิจัยพบว่า ค่านิยมประชาธิปไตยของนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย กรุงเทพมหานคร อยู่ในระดับมากทุกด้าน นักเรียนที่เรียนในโรงเรียนกรมสามัญศึกษากับนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนสาธิต และนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนคาทอลิกกับนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนสาธิต มีค่านิยมประชาธิปไตยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ นักเรียนที่เรียนในโรงเรียนกรมสามัญศึกษาและนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนคาทอลิกมีคะแนนเฉลี่ยสูงกว่านักเรียนที่เรียนในโรงเรียนสาธิต เมื่อเปรียบเทียบค่านิยมประชาธิปไตยแยกเป็นรายด้านของนักเรียนพบว่า ระหว่างนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนกรมสามัญศึกษากับนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนสาธิต มีค่านิยมประชาธิปไตยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยแตกต่างกันในด้านปัจเจกชนนิยม หรือการเคารพในปัจเจกชน ด้านความยึดมั่นในหลักเหตุผลและรักความเป็นธรรม ด้านความรับผิดชอบต่อตัวเองและสังคม ด้านการคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ และด้านการเชื่อมั่นในความเสมอภาคและความสามารถของมนุษย์

5.2 งานวิจัยในต่างประเทศมีดังนี้

โรเบิร์ต ออริจิ้น กิลบอลท์ (Robert Origeine Guilbault, 1971: 305A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "A Comparison of Student Activity Programs in Three Types of Connecticut Middle Schools" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบการจัดโปรแกรมกิจกรรมเสริมหลักสูตรของนักเรียนในโรงเรียน 3 ระดับ คือ ระดับเกรด 6-7-8, 7, 8, และ 7-8-9 เพื่อเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนที่เป็นตัวอย่างประชากรในระดับเกรดต่าง ๆ การร่วมกิจกรรมและการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน ศึกษาขอบเขต ประเภท ตลอดจนความร่วมมือในการร่วมกิจกรรม เช่น สถานักเรียน ชุมชนต่าง ๆ ว่ามีแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของผู้บริหารและนักเรียนเพียงใด ศึกษาความคิดเห็นของผู้บริหารโรงเรียน นักเรียน เกี่ยวกับการมองเห็นความสำคัญของการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาใน Connecticut Middle Schools จำนวน 400 คน และผู้บริหารโรงเรียน 45 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า มีกิจกรรมเพียงสองประเภทที่นักเรียนส่วนใหญ่เข้าร่วม กิจกรรมที่เหมาะสมกับนักเรียนมีไม่มากนัก ผลการเรียนของนักเรียนไม่ดีทำให้เข้าร่วมกิจกรรมน้อย

นักเรียนในระดับเกรด 6-7-8 และ 7-8-9 มีความสนใจกิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียนน้อยกว่าระดับเกรด 7-8 นักเรียนระดับเกรด 6-7-8 สนใจเข้าร่วมกิจกรรมที่ตนเห็นว่าสนุกและเพลิดเพลินมากกว่าระดับเกรดอื่น ๆ

วอย คอย (Voie Coy, 1972: 1314-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Comparison of the Attitude of Student Council Sponser and Administrators Toward Selected Aspects of Student Council” มีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบเจตคติของนักเรียนที่เป็นสมาชิกสภานักเรียนและนักเรียนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสภานักเรียน ผู้รับผิดชอบสภานักเรียนและผู้บริหารสภานักเรียนที่มีต่อความมุ่งหวังของการจัดตั้งสภานักเรียน ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาในรัฐอริโซนา สหรัฐอเมริกา ผลการวิจัยพบว่า เจตคติต่อความมุ่งหวังของการจัดตั้งสภานักเรียนแตกต่างกัน เนื่องจากบทบาทของกลุ่มตัวอย่าง ที่ตั้งและขนาดของโรงเรียน ไม่นับว่าเป็นสาเหตุของความแตกต่างทางเจตคติ กลุ่มตัวอย่างมีความเห็นว่า สภานักเรียนเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเสริมหลักสูตรในโรงเรียนมัธยมศึกษา แต่ยังไม่มีส่วนเข้ามามีบทบาทหน้าที่ของสภานักเรียนมากนัก สภานักเรียนควรมีบทบาทกว้างขวางกว่านี้ นักเรียน ผู้สนับสนุน ผู้บริหาร มีบทบาทต่อสภานักเรียน นักเรียนมีความเห็นว่าผู้บริหารไม่ค่อยทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อนักเรียน และนักเรียนยังไม่ค่อยเข้าใจอำนาจหน้าที่ของสภานักเรียน

เอลเลน จอย ชมิงค์ ชานท์ซ (Ellen Joy Schmink Shantz, 1973: 1499-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Study of Attitude toward Citizenship as Reported by Suburban High School Students” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจเจตคติของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่อยู่นอกเมืองกับการศึกษาด้านการเป็นพลเมืองดี ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนเกรด 9-12 จำนวน 3 โรงเรียน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม โดยถามเกี่ยวกับเจตคติด้านมโนทัศน์ประชาธิปไตย ความเป็นพลเมืองดี ความสนใจทางการเมือง ความเชื่อในหลักการประชาธิปไตย และสภาพแวดล้อมของโรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีเจตคติทางการเมืองและมโนทัศน์ประชาธิปไตยไม่แตกต่างกันเมื่อจำแนกตามเพศ ระดับการศึกษา มีความสนใจทางการเมืองไม่แตกต่างกันเมื่อจำแนกตามเพศ ประเภทของโรงเรียน คะแนนความสนใจทางการเมืองของแต่ละระดับชั้นอยู่ในระดับสูง ความสัมพันธ์ระหว่างระดับชั้นกับเจตคติต่อมโนทัศน์ประชาธิปไตย และหลักการ ประชาธิปไตย ไม่แตกต่างกัน การบริหาร โรงเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมือง

เวลเฟรดโด ไมรานดา ไอแลนดา (Welfredo Miranda Irlanda, 1974: 538-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Political Socialization in Puerto Rico: Development Study” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการให้ความรู้เพื่อการพัฒนาการเมือง ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นประถมศึกษา นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา และนักศึกษาในวิทยาลัยเปอร์โตริโก จำนวน 2,296 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความคิดเห็น ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะเกิดขึ้นกับเด็กอย่างรวดเร็วในช่วงวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ตอนต้น การให้ความรู้เรื่องการเมืองมีเรื่องเกี่ยวกับพรรคการเมือง ความสนใจทางการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมือง สื่อมวลชนกับการเมือง และมโนทัศน์เกี่ยวกับอำนาจทางการเมือง

แครอล เคท เว็บบสเตอร์ (Carol Cate Webster, 1974: 548-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Political Socialization in India” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่า การให้การเรียนรู้ทางการเมืองในโรงเรียนมัธยมศึกษา มีผลต่อเจตคติทางการเมืองของนักเรียนหรือไม่ ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนเกรด 9 และเกรด 11 จำนวน 1,160 คน จาก 20 โรงเรียน ในเมืองนิวเดลี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถาม โดยถามเกี่ยวกับความสามารถทางการเมือง ความรู้ทางการเมือง การรับรู้เกี่ยวกับบทบาทของพลเมือง ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนเกรด 11 ที่เรียนวิชาหน้าที่พลเมืองมา 2 ปี เมื่อเปรียบเทียบกับนักเรียนเกรด 9 ที่ไม่ได้เรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ปรากฏว่าไม่แตกต่างกัน และเมื่อเปรียบเทียบกับนักเรียนเกรด 11 ด้วยกันที่ไม่ได้เรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ปรากฏว่าเจตคติทางการเมืองไม่แตกต่างกัน ผู้วิจัยสรุปว่า ประเภทของโรงเรียน ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ภูมิฐานะของบิดามารดา และสิ่งแวดล้อมของนักเรียนมีอิทธิพลต่อเจตคติทางการเมืองของนักเรียน

เวย์น กอดเฟรย์ แซนสเตด (Wayne Godfrey Sanstead, 1974: 814-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Study of the Political Attitude of North Dakota High School Seniors” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเจตคติของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในรัฐดาโกตาเกี่ยวกับความเชื่อมั่นทางการเมือง การรับรู้ทางการเมือง ความรู้ด้านกระบวนการและระบบทางการเมือง ความพึงพอใจต่อการเรียนการสอนวิชาการเมืองในหลักสูตร ตัวอย่างประชากรคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในภาคเรียนที่ 2 โดยสุ่มมาจากโรงเรียน 53 แห่ง จาก 1,750 แห่ง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสอบถามความคิดเห็นโดยวัดพื้นฐานทางครอบครัวและตัวนักเรียน แบบวัดความรู้สึกต่อสังคมและความรู้สึกต่อวิชาที่เรียน และแบบวัดความรู้ของนักเรียนเกี่ยวกับรัฐบาล ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนมีเจตคติเชิงลบต่อการเมือง นักเรียนมีความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อหลักสูตรและวิธีการ

สอนเกี่ยวกับการเมือง พื้นฐานดั้งเดิมของผู้ปกครองมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกต่อการเมืองของนักเรียน เพศ กิจกรรมด้านการเมืองและความเป็นผู้นำมีอิทธิพลต่อเจตคติทางการเมืองของนักเรียน

คอตต์ เจรอม ไวท์ (Cotte Jerome White, 1977: 2036-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Study of Democratic Sociopolitical Values among High School Students in an Urban Setting” วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาว่า วัยรุ่นอเมริกันมีค่านิยมทางการเมืองแบบสังคมนิยมประชาธิปไตยเพียงใด เพศ อายุ เชื้อชาติ สถานภาพทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อค่านิยมทางการเมืองแบบสังคมนิยมประชาธิปไตยหรือไม่ การสอนวิชาสังคมศึกษาทำให้ความเชื่อทางสังคมวิทยาการเมืองของวัยรุ่นอเมริกันแตกต่างกันหรือไม่ ตัวอย่างประชากรเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และโรงเรียนสาธิตของมหาวิทยาลัยฟลอริดา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบวัดค่านิยมของ Allen และแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ผลการวิจัยพบว่า วัยรุ่นอเมริกันส่วนใหญ่มีค่านิยมแบบอนุรักษ์นิยมสังคมนิยมประชาธิปไตย เพศ เชื้อชาติ สถานภาพทางเศรษฐกิจ มีอิทธิพลต่อค่านิยมทางการเมืองแบบสังคมนิยมประชาธิปไตย

เจมส์ เจสซี ปาล์มเมอร์ (James Jesse Palmer, 1986: 2182-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Study of the Trends in Content and Methodology in the Teaching of Government in Secondary Schools in The United States, 1930 to 1980.” เพื่อศึกษาแนวโน้มของเนื้อหาและวิธีการสอนการเมืองการปกครองในโรงเรียนมัธยมศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา ช่วงปี ค.ศ. 1930 - 1980 ถึงแม้ว่าการสอนการเมืองการปกครองในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาไปมาก แต่หลักสูตรและวิธีการได้รับการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย ครูส่วนใหญ่ยังคงสอนเฉพาะข้อเท็จจริงและรายละเอียดเกี่ยวกับสถาบันการปกครอง ระหว่างปี ค.ศ. 1930 จุดประสงค์ของหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา คือ การสอนค่านิยมประชาธิปไตย ช่วง ค.ศ. 1930 ได้บูรณาการเนื้อหาเกี่ยวกับหน้าที่พลเมือง การปกครองของอเมริกา และปัญหาเกี่ยวกับประชาธิปไตยไว้ในหลักสูตรช่วงปี ค.ศ. 1940-1950 ได้มุ่งสอนให้นักเรียนเป็นพลเมืองดี ความรักชาติ และฝึกให้นักเรียนได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ช่วงปี ค.ศ. 1960-1970 ได้เน้นการสอนสังคมศึกษาแนวใหม่โดยเน้นความคิดรวบยอด หลักการ การสอนแบบสืบสอบ โดยให้ค้นพบความรู้ด้วยตนเอง เรียนโดยประสบการณ์ตรง ช่วงปี ค.ศ. 1970-1980 จุดประสงค์ของหลักสูตรสังคมศึกษาได้เน้นการสอนเพื่อความเป็นพลเมืองดี นักเรียนจะได้รับการสอนทักษะในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและความเป็นพลเมืองดีของสังคม

เกเวน เซอร์ลิน ลูอิส (Gwen Sherlin Lewis, 1989: 3251-A) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Relationship between Teachers and Students Regarding the Fundamental Attitudes and Values of Democracy.” เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างค่านิยมและเจตคติของครูและนักเรียนในด้านที่สัมพันธ์กับการเป็นพลเมือง คือ เข้าใจบทบาทของการเป็นประชาชนพลเมืองอย่างไร และมีทัศนคติต่อประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างไร โดยพิจารณาจากค่านิยมประชาธิปไตยที่เป็นวิถีชีวิต 5 ด้าน คือ 1) สิทธิในการออกเสียง 2) การแสดงความคิดเห็น 3) ภาษี 4) การส่งเสริมกฎหมายและรัฐบาล 5) การป้องกันประเทศ ตัวอย่างประชากรคือ ครู และนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในรัฐเทนเนสซี ผลการวิจัยพบว่า ทั้งสองกลุ่มเห็นว่าสิทธิในการออกเสียงเป็นสิทธิพิเศษ ครูสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มทางการเมือง ทั้งสองกลุ่มเห็นว่า ครูควรสอนหลักการประชาธิปไตยและประวัติศาสตร์อเมริกาทุกระดับชั้น ครูและนักเรียนยังไม่แน่ใจว่าภาษีสูงเกินไปหรือไม่ ครูและนักเรียนเชื่อถือในรัฐบาล และเห็นว่าควรเชื่อฟังและเคารพกฎหมาย ครูต่อต้านการเข้าไปพัวพันกับสงคราม ส่วนนักเรียนไม่แน่ใจ และเพศของครูสัมพันธ์กับทัศนคติในเรื่องสงคราม

สรุปผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยภายในประเทศ ผู้วิจัยได้รวบรวมผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมประชาธิปไตย ทั้งในเรื่องเกี่ยวกับมโนทัศน์ประชาธิปไตย เจตคติทางการเมือง การจัดการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ซึ่งแนวคิดของผลงานวิจัยต่าง ๆ เหล่านี้ นับว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่องานวิจัยนี้ โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

ด้านมโนทัศน์ประชาธิปไตย เจตคติทางการเมืองของนักเรียน งานวิจัยส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นเรื่องการศึกษาและการเปรียบเทียบมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตย มโนทัศน์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย บทบาทในระบอบประชาธิปไตยของนักเรียน การเรียนรู้ทางการเมือง ค่านิยมประชาธิปไตย ความสำนึกทางการเมือง ตัวแปรสำคัญที่นำมาศึกษาได้แก่ เพศ ประเภทของโรงเรียน การอบรมเลี้ยงดู รายได้ของบิดามารดา อาชีพของบิดามารดา การศึกษาของบิดามารดา นักเรียนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยและมโนทัศน์ประชาธิปไตยถูกต้อง มีค่านิยมประชาธิปไตยระดับมาก มีความสนใจทางการเมืองค่อนข้างต่ำ มีความไว้วางใจทางการเมืองระดับปานกลาง ระดับชั้นหรืออายุมีอิทธิพลต่อความสนใจทางการเมือง

ด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง งานวิจัยส่วนใหญ่ที่พบเป็นการศึกษาความคิดเห็นต่อการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองของครูและนักเรียน ซึ่งพบว่าเนื้อหาวิชาหน้าที่

พลเมืองน่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน นักเรียนชอบให้ครูใช้เหตุการณ์ปัจจุบันมาประกอบการเรียนการสอน ใช้วัสดุอุปกรณ์มาก ๆ แต่วิธีการสอนที่ครูใช้ส่วนใหญ่คือ การสอนแบบบรรยาย

ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร งานวิจัยส่วนใหญ่ที่พบคือ การศึกษาสภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี ซึ่งพบว่า การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง เช่น ฝึกการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ปัญหาการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรคือ ครูไม่มีเวลาพอในการจัดกิจกรรม ขาดงบประมาณ ครูขาดประสบการณ์ กิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี คือ กิจกรรมลูกเสือเนตรนารี ยุวกาชาด ผู้นำเพื่อประโยชน์

งานวิจัยในต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร การเรียนรู้ทางการเมือง โดยพบว่า กิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยเฉพาะสถานักเรียนยังไม่ค่อยมีบทบาทกว้างขวางมากนัก นักเรียนยังไม่เข้าใจบทบาทของสถานักเรียน ส่วนการเรียนรู้ทางการเมืองนั้น เพศ ประเภทของโรงเรียน ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมมีอิทธิพลต่อเจตคติทางการเมือง

จากงานวิจัยที่กล่าวมานั้นว่ามีประโยชน์และเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง แต่ยังไม่พบว่ามีผู้ใดได้ทำการศึกษาการรับรู้พฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 กรุงเทพมหานครโดยตรง ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ โดยเฉพาะผู้บริหาร ครูอาจารย์ ผู้รับผิดชอบและผู้เกี่ยวข้องต่อการจัดการศึกษา ทำให้ทราบถึง การรับรู้พฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียน เพื่อสามารถนำไปเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตลอดจนกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อสร้างเสริมพฤติกรรมประชาธิปไตยในโรงเรียนมัธยมศึกษาต่อไป